

Розділ II. ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ОСОБИСТІСНОГО РОЗВИТКУ В ПЕРІОД РАННЬОЇ ДОРОСЛОСТІ

2.1. Духовно-психологічний супровід випускників ЗВО, спрямований на гармонізацію їх характерологічного розвитку на етапі переходу до дорослого віку

2.1.1. Особливості характерологічного розвитку в період ранньої дорослості

Процес особистісного зростання при переході від юнацького до дорослого віку (22-24 роки) – це ніби процес ініціалізації, який відкриває можливості входження людини у світ дорослого життя. Нажаль, не завжди він проходить безболісно, адже негативний досвід попереднього життя нерідко зумовлює розвиток дисгармоній характеру, які стають причинами психологічних проблем у взаєминах людей. В період ранньої дорослості особистість має сформувати реалістичний світогляд, усвідомити себе як дорослу людину, визначити професійно-кар'єрний напрям, обрати партнера для створення власної сім'ї, знайти сенс свого життя. Психологічний супровід має бути спрямований на допомогу у вирішенні цих завдань з урахуванням психологічних особливостей сучасної молоді.

За результатами дослідження О. Р. Ісаєвої соціально-кризові явища сьогодення призвели до появи нового покоління, що має особливі психологічні якості [11]. Нове покоління – незріле, безтурботне й безпомічне – спрямовано на споживання (інформації, товарів, послуг, розваг). Воно зростало в період бурхливого розвитку комп'ютерних технологій і тому замість живого контакту віддає перевагу віртуальному спілкуванню. Психологічний портрет сучасного студента має такі дисгармонійні особливості:

- схильність до рефлексії, висока тривожність, вразливість, стресонестійкість;
- високий рівень домагань при відсутності навичок розв'язання проблем;
- прагнення до незалежності, індивідуалізм, прагматичне ставлення до оточуючих;
- відсутність психічних ресурсів для виконання суспільних вимог і норм поведінки;
- схильність до імпульсивних вчинків, некритичність до своїх дій;
- нездатність до самостійної організації свого часу (цілі часто змінюються);
- несформованість саморегуляції (прогнозування, планування, самоконтролю, оцінки);

- нездатність до тривалої зосередженості, швидка стомлюваність;
- кліпове мислення (нерозуміння фундаменталізму наукових знань).

Аналіз О. Р. Ісаєвою експертних оцінок викладачів на основі їх спостережень за студентами визначив спектр психологічних проблем сучасних випускників університетів:

- несамотійність, некритичність до своїх дій, відсутність навичок самоорганізації;
- переоцінка своїх можливостей, що зумовлює негативний психоемоційний стан;
- нездатність до самоорганізації, прийняття самотійних конструктивних рішень;
- несформованість комунікативних навичок (труднощі у підтримці тривалих стосунків).

Проте психологічною компенсацією є виражений інтелектуалізм, який допомагає орієнтуватися в інформаційних ресурсах і швидко знаходити потрібну інформацію [11].

Критеріями досягнення дорослості є: здатність до відповідальності за себе та інших, до адаптації до нових умов і вирішення протиріч; набуття конструктивних рис характеру; опанування зрілими ставленнями до себе, людей, світу; готовність до духовного самовизначення і морального самовдосконалення. Духовне становлення особистості відбувається на основі розвитку моральної свідомості й самосвідомості, розумових і творчих здібностей, вміння самотійно здобувати знання. У процесі подолання криз зростає роль самоактивності, яка допомагає набути навичок духовного саморозвитку.

Важливою умовою гармонійного психологічного становлення особистості є розвиток її духовної сфери. Духовний розвиток у період ранньої дорослості зумовлений актуалізацією духовно-релігійних, етичних, естетичних, гуманістичних, пізнавальних цінностей. Показниками духовного зростання особистості є:

- здатність до особистісного самовизначення (професійного, інтимно-комунікативного, морального, духовного, релігійного);
- зростання значущості критеріїв чесності, обов'язку, совісті, естетики;
- становлення почуття гармонії світу, свідомого ставлення до добра і зла [17].

Озлобленість, зневажливе ставлення до інших, скупість, заздрість, прагнення до насолод – ці деструктивні риси, які несумісні з духовністю [4], вони є ознаками характерологічних дисгармоній і чинниками психологічних проблем в період становлення дорослості. Отже, дисгармонії характеру виступають чинниками

психологічних проблем сучасної молоді. Розглянемо психологічні особливості дисгармоній характеру особистості.

2.1.2. Дисгармонії характеру як чинник психологічних проблем особистості

З давніх часів ученими описувалися різні варіанти стійких дисгармоній характеру. Диференціація дисгармонійних характерів визначалася переважно соціальними й поведінковими критеріями, які оцінювалися із соціально-психологічних позицій за допомогою таких понять: асоціальність, агресивність, відсутність почуття провини. Основою аномалій характеру особистості є викривлення моральних принципів, втрата або значне зниження самоконтролю, унаслідок чого людина виявляє нездатність до конструктивного способу життя. У судово-психіатричній експертизі був застосований термін «*психопатія*» для характеристики відхилень психіки, що зумовлюють патологію характеру (при відсутності грубих психічних порушень), що впливає на поведінку, вчинки людини. Класичний опис основних форм психопатій як дисгармоній характеру особистості одним з перших дав П. Б. Ганнушкін [5]. Він описав дисгармонії характеру, які визначив на підставі соціально-поведінкових критеріїв. О. В. Кебриков, розвиваючи ідею П. Б. Ганнушкіна, ввів термін «*патохарактерологічний розвиток*» – патологічний розвиток особистості, пов'язаний з впливом хронічних психогенних соціально-психологічних чинників, неправильного виховання, що призводить до розвитку дисгармоній характеру та становленню *незрілої особистості*. Наслідком патохарактерологічного розвитку виступає *дисгармонійний характер* – комплекс дисгармонійних рис, що не підпорядковані моральній саморегуляції й викликають стан психологічного дискомфорту особистості та її оточення й руйнують взаємини людини зі світом.

Психологічною передумовою патохарактерологічного розвитку є дисгармонія характеру, яка може бути або *вродженою* (конституціональна психопатія), або *набутою* (акцентуація характеру). Акцентуації й психопатії спричиняють соціально-психологічну дезадаптацію особистості. Психологічними детермінантами розвитку дисгармоній є наслідувані (вроджені) чинники та негативні соціальні фактори (жорстокі умови, втрата батьків, виховання у неповній родині тощо). Патологічний

характер розвивається, коли психіка запам'ятовує жахи з дитинства: пияцтво, бійки, лайки, аморальність, тривале перебування у стресі або в атмосфері суворої байдужості. Тому навіть у зовні благополучних родинах при відсутності турботи і любові зростають діти з дефектами характеру [9].

Відповідно до концепції К. Шнайдера, будь-який патохарактерологічний розвиток тісно пов'язаний з поняттям «страждання», оскільки від дисгармоній характеру страждає як сама людина, так і суспільство навколо (адже дисгармонійні риси зумовлюють життєві труднощі, які відчуває або сама людина, або її найближче оточення внаслідок аморального ставлення з боку характерологічно-дисгармонійної людини) [26].

У класичній клінічній психіатрії К. Леонгард розробив класифікацію рівнів гармонійності характерів: нормальний; акцентуований з (характер з надмірним посиленням окремих рис) і дисгармонійний характер. Коли виразність певної риси характеру досягає граничних величин виникають *акцентуації характеру* – як результат посилення окремих особистісних рис. А. Є. Лічко зазначав, що девіації характеру при акцентуаціях на відміну від вроджених психопатій мають зворотній характер (вони можуть бути скомпенсованими, або зникнути з часом) [10]. Д. Є. Мелехов відзначав, що при патохарактерологічному розвитку особистість проходить ряд рівнів – від декоординації її структурних частин до їх дезінтеграції, розпаду, деградації [14, с. 30].

На психологічному рівні дисгармонії виникають унаслідок неузгодженості між духовно-моральною сферою, інтелектом, почуттями і волею особистості, що порушує її цілісність. Інтелектуальність, що не пов'язана з життям, може призвести до абстрактного стилю дій, до атрофії волі, до зайвої педантичності. Девіації духовно-моральної сфери знижують вимогливість до себе, зумовлюючи нездатність до відповідальності, до здійснення морального вибору, прояву духовних почуттів (любові, співстраждання).

Аналіз особливостей дисгармоній характеру показав, що усі типи акцентуацій можуть бути умовно поділені на дві групи, які створюють передумову для розвитку *невротичного* (м'яко-дисгармонійного) або *психопатичного* (жорстко-дисгармонійного) типів дисгармонійного характеру. До передумов розвитку невротичного характеру

належать сенситивний, неврастенічний, психастенічний, лабільний, циклоїдний, конформний, нестійкий типи акцентуацій (за типологією А. Є. Лічко). Передумови формування психопатичного характеру представлені такими типами акцентуацій як шизоїдний, педантичний, епілептоїдний, гіпертимний і демонстративний.

Розвиток *невротичного* характеру пов'язаний з деструктивними психологічними факторами: стресами, психотравмуючими емоційно значимими переживаннями, що зумовлюють емоційно-вольову нестійкість і слабкість емоційно-вольової саморегуляції.

При невротичному характері відбувається втрата душевного спокою (людина зберігаючи ясну самокритику, втрачає психологічний спокій, тяготиться своїм станом, але нічого не може з цим зробити). Ознаками невротичного характеру є: зниження настрою, дратівливість, відчуття внутрішнього дискомфорту, апатія. Д. О. Авдеев пов'язує невротичний характер з деструктивним соціальним впливом і визначає невроз як «нормальну поведінку в ненормальному суспільстві» [1].

Психопатичний характер на відміну від невротичного, являє собою більш глибинну, стабільну дисгармонію, що призводить до порушення адаптації людини в соціумі, оскільки для психопата обмежень не існує. Ставлення до оточуючих відрізняються жорсткістю, аморальністю. Людина, яка має психопатичний характер, не поступлива, мстива, часто свариться, вступає в бійку, не може змовчати, якщо чимсь незадоволена; невдачі викликають сильне роздратування і пошук винних.

Психопатичний характер пов'язаний з переважно з дефектами *моральної сфери*. Креативність і комунікабельність у таких людей виступають як психологічна компенсація їх нездатності до духовних почуттів, відповідальності, турботи про близьких. Слід зазначити, якщо людина з невротичним характером завдає душевного болю переважно собі, то представники психопатичного характеру створюють психічний дискомфорт більшою мірою для оточуючих (у наслідок аморально-байдужого ставлення до них). Сприятливим ґрунтом для виникнення психосоматичних захворювань є домінування егоїстичної й прагматичної спрямованості особистості.

Про зв'язок психопатичного характеру з девіаціями моральної сфери свідчать

дослідження О. М. Морозова, які показали, що дефект моральної сфери – *моральнісний ателіоз* (незавершеність, недосконалість, моральна ущербність) проявляється у відсутності совісті, сорому. Моральнісний ателіоз є стійкою моральною патологією, що визначає деструктивність емоційних і вольових рис, які проявляються на психологічному рівні у вигляді наступних феноменів: «*ателіоз емоцій*» – домінування егоцентризму, який визначає невмотивоване почуття суперництва і бажання самоствердження; «*ателіоз волі*» – нездатність до тривалої зосередженості на корисній праці, гедоністична мотивація, спотвореність потягів, девіації сексуальної поведінки, підвищення асоціальної активності; «*ателіоз мислення*» – сурогат інтелекту й несамокритичності, що проявляється у нещирості, хитрощах, маніпулятивності. О. М. Морозов зазначає, що «відхилення соціальної орієнтації при моральному ателіозі характеризується інфільтрацією усього психічного ладу особистості егоїстичними установками, які зорієнтовані на задоволення інфантильно-гедоністичних потреб» [15, с. 138]. Описані П. Б. Ганнушкіним типи психопатичних характерів (патологічні брехуни, антисоціальні, байдужі, дратівливі та інші) наочно ілюструють роль недосконалості моральної самосвідомості у процесі розвитку особистісних дисгармоній. При описі різних типів психопатів К. Шнайдер звертав увагу на наявність дефектів духовно-моральної саморегуляції: «Байдужими психопатами ми називаємо людей, які не відчують співстраждання, сорому, каяття, совісті, ... марнославні психопати хочуть здаватися значніше, ніж вони є насправді, ... експлозивні – скипають з незначного приводу, ... безвільні психопати не роблять жодного опору» [26, с. 35-38].

Отже, усі типи дисгармоній мають загальну ознаку: недостатньо сформовану духовно-моральну самосвідомість, що руйнує цілісність особистості, визначає низький рівень емоційно-вольової саморегуляції, порушення соціально-психологічної адаптації та нездатність людини до конструктивних взаємин. Відтак, дисгармонії характеру є наслідком несформованості духовно-моральної саморегуляції особистості.

Дефекти духовно-моральної самосвідомості проявляються у перекручуванні ієрархії мотивів особистості. Потреби переростають в афектогенні ситуаційно-

імпульсивні мотиви *психопатичної самореалізації*: егоцентризм, непомірне прагнення до визнання, домінування й володарювання, завищену самооцінку, впертість, уразливість, нетерпимість, схильність до пошуків приводів для розрядки афективної напруги. Ці мотиви зумовлюють подальший розвиток дисгармонії, що призводить до зміни усієї структури психічної діяльності людини. Отже, *психопатичний* характер пов'язаний з дефектами духовно-моральної сфери (безвідповідальністю, нездатністю до морального вибору, прояву духовних почуттів), що зумовлює значні девіації поведінки.

При *невротичному* характері дефекти духовно-моральної сфери також присутні, проте в іншому співвідношенні. Л. Карпмен запропонував замінити термін «психопатія» на «анетопатія» (патологічна відсутність морального почуття), а його послідовник Р. Міллер висунув диференційно-діагностичну ознаку між неврозом і психопатією саме за моральним критерієм: «якщо у психічно хворої людини є совість і почуття провини, то це – невроз, у психопата немає ні совісті, ні почуття провини, у найкращому разі – тільки почуття незручності від тих або інших проявів власного характеру» [14, с. 36].

Сьогодні психологія знов звертається до духовно-моральних основ і стверджує, що саме духовний вимір визначає гармонійність особистості, що аморальні риси дезорганізують волю, виводять з-під контролю емоції, уяву.

Аналізуючи типи особистісних дисгармоній, ми звернули увагу на їх ознаки за критерієм *стенічності-астенічності* емоційно-вольових проявів. Емоційні дисгармонії можуть мати амбівалентну енергетичну спрямованість: в одних випадках – це активні, стенічні негативні емоції (невдоволення, гнів, злість), в інших – їх енергетичний заряд знижений, емоції пасивні, астенічні (смуток, тривога, депресія). Вольові дисгармонії також амбівалентні: з одного боку, вони проявляються в астенічних тенденціях: слабовіллі, неорганізованості, нестійкості інтересів, нетерплячості, а з іншого, у стенічних, але непомірних вольових проявах, коли наполегливість перетворюється в упертість [16]. Астенічні емоційно-вольові дисгармонії зумовлюють формування *м'яко-дисгармонійного (невротичного)* характеру, а стенічна емоційно-вольова дисгармонійність сприяє розвитку

жорстко-дисгармонійного (психопатичного) характеру.

Таким чином, ми підтверджуємо, що психологічним чинником розвитку дисгармоній характеру виступає несформованість духовно-моральної саморегуляції.

2.1.3. Духовно-моральнісний підхід до психологічного супроводу особистості на етапі переходу до дорослого віку

Сучасне суспільство переживає загострення політичної, економічної та моральної кризи, внаслідок чого у змісті вітчизняної системи освіти спостерігається світоглядний хаос, орієнтація суто на інтелектуалізм, на засвоєння переважно наукових знань та інноваційних технологій. Державна політика спрямована не на підтримку молодого сім'ї, а на стимуляцію позашлюбного життя. Пристосування до психогенних умов сучасності перешкоджає продуктивному розвитку самосвідомості молодого людини й руйнує гармонію її внутрішнього світу, що зумовлює дисгармонійний характерологічний розвиток при переході особистості до дорослого віку. За умови несформованості моральних рис особистість не здатна до гармонійної самореалізації й набуття якостей дорослої людини. Емоційна неврівноваженість, егоцентризм, агресивність, втрата самовладання, слабовілля, безвідповідальність – усе це є проявами дисгармоній характеру, які негативно позначаються на духовному і фізичному здоров'ї молодих людей й зумовлюють їх нездатність до побудови гармонійних взаємин, розв'язання складних соціальних і професійних ситуацій. Молоді люди втрачають сенс життя, впевненість у майбутньому своєї країни, що зумовлює поширення трудової міграції, алкоголізму, наркоманії, злочинності. Ця сумна реальність зумовлює актуальність створення системи духовно-психологічного супроводу навчання випускників закладів вищої освіти, спрямованого на гармонізацію їх характеру та особистісного розвитку в цілому.

Для розробки методологічних засад духовно-психологічного супроводу звернемося до вітчизняної духовно-освітньої спадщини, яка представлена у роботах видатних філософів, просвітителів вітчизняної педагогічної школи. Дореволюційні педагоги головною метою вважали виховання *християнської*

моральності: шанобливого ставлення до старших, правдивості, працелюбності, цнотливості, терпіння, скромності, які зростають на основі любові й релігійної віри. Моральні якості, які культивувалися під впливом українських просвітителів – щедрість, безкорисливість, служіння ближнім – знайшли відображення у педагогічних ідеях К. Д. Ушинського, який вважав, що моральність має ґрунтуватися на твердій волі. Сьогодні все більше українських педагогів і психологів погоджуються з тим, що саме християнські духовно-моральні засади – це порятунок нації. Проблема духовного та морального розвитку людини викликає величезний інтерес у сучасних дослідників (Д. О. Авдєєва, С. О. Білорусова, Б. С. Братуся, Ф. Ю. Василюка, В. І. Слободчикова, Л. П. Шеховцової та інших). Сучасні вітчизняні вчені підкреслюють важливість поєднання освіти і національної культури у процесі розкриття творчого потенціалу, наповнення навчального процесу програмами духовно-морального змісту, які стають своєрідним тренажем моральних дій та вчинків. Сьогодні теорію духовно-морального виховання впроваджують видатні педагоги сучасності: Ш. Амонашвілі, Б. В. Братаніч, Г. П. Васянович, А. Зязюн, Л. Ю. Москальова, О. В. Сухомлинська та ін. Духовно-моральна вихованість особистості є пріоритетною метою освітньої системи [2].

На основі узагальнення особистісного (І. Д. Бех, А. Маслоу, К. Роджерс, С. Л. Рубінштейн, В. В. Рибалка та ін.) і духовно-екзистенціального (Б. С. Братусь, О. І. Климишин, М. В. Савчин, В. Франкл та ін.) підходів нами було обґрунтовано *духовно-моральнісний* підхід, який втілюється у заходах психологічного супроводу, спрямованого на гармонізацію характерологічного розвитку особистості.

Зазначений підхід дозволяє розглядати вищі духовні особистісні утворення (моральну самосвідомість, духовний потенціал) як динамічні системи, що розвиваються, актуалізуються і детермінують гармонізацію розвитку особистості.

Сутність підходу полягає в тому, що гармонійність характеру визначається процесом духовно-морального становлення особистості. Розширення моральної самосвідомості зумовлює ускладнення світогляду, наповнення його духовним сенсом, що сприяє актуалізації духовного потенціалу, розвитку моральної саморегуляції. Усвідомлюючи власні риси, людина набуває досвіду їх інтеграції з метою гармонійної

адаптації до різних життєвих ситуацій, що гармонізує її поведінку.

Розвиток характеру пов'язаний як з конструктивними, так і деструктивними рисами, але при гармонійному характері міра прояву конструктивних рис значно перевищує прояв деструктивних. В структурі гармонійного характеру домінують конструктивні риси, а моральна самосвідомість здійснює регуляцію деструктивних, які за умови свідомого самоконтролю над ними виконують інструментальні функції (самозбереження, захисту). Гармонізація характерологічного розвитку досягається шляхом постійного духовно-морального самоудосконалення.

Духовно-моральнісний підхід спирається на наступні **принципи**.

1. Принцип *духовно-моральнісної детермінації* полягає у розумінні ієрархічності структури особистості (*нижчі психічні властивості* (психофізіологічні, психосоматичні), *вищі психологічні якості* (інтелект, почуття, соціальність, воля) та *вершинні духовно-моральні утворення* (духовний потенціал, моральна самосвідомість, особистісна спрямованість)) й детермінаційної функції її вищих підструктур. Вершинні духовно-моральні утворення виступають провідними регуляторами інших підструктур і детермінують гармонізацію рис характеру. Одухотворені соціальні, інтелектуальні, вольові, почуттєві психологічні якості набувають морально-регуляційних властивостей і визначають врівноваженість і моральність поведінкових проявів. Розвиток чесності, совісності, відповідальності сприяє зміцненню волі, що зумовлює цілісність і силу характеру. Моральність виступає змістовою характеристикою емоційно-вольової активності людини й визначає становлення конструктивних рис, контроль над деструктивними.

2. Принцип *позитивності* у розвитку моральнісних ставлень – як основи гармонійного характерологічного розвитку – означає спрямованість на позитивне прийняття себе, інших людей, проблемних ситуацій і життя в цілому. Моральнісні ставлення визначають позитивний емоційно-психологічний стан особистості, ознаками якого виступають психічна врівноваженість, доброта, узгодженість між словом і діями. Моральнісні ставлення до себе проявляються у скромності, гідності; до людей – у повазі, довірі; до справи – у терплячості, відповідальності; до духовного світу – у совісності, любові. Позитивність прийняття зумовлює почуття

безумовної цінності особистості іншого, яке визначає орієнтацію на кращі якості будь-якої людини, вміння сприймати ситуації оптимістично. Гармонізація характеру відбувається завдяки досвіду позитивних почуттів, вміння нейтралізувати негатив (гнів, образи) за допомогою доброго жарту або визнанням своєї неправоти.

3. Принцип «психоелевації» спрямований на процес оволодіння формами гармонійної поведінки. Психоелевація пов'язана з моральним окультуренням характеру, приведенням у гармонійну пропорційність рис шляхом помірності поведінкових проявів, розвитком самоконтролю, належного спрямування негативних рис. Гармонізація характеру відбувається завдяки розвитку *інтернальності* (відповідального ставлення до усіх подій власного життя), *конгруентності* (узгодженості думок, ставлень і почуттів з поведінкою), здатності до *самодопомоги* (творчого знаходження засобів допомоги собі та іншим). Гармонізація характеру особистості відбувається у процесі актуалізації духовного потенціалу під впливом наступних детермінант:

- *особистісної рефлексії*, яка сприяє розвитку когнітивних психічних функцій (самопізнання, самоусвідомлення), психологічної саморегуляції поведінки;
- *моральної самооцінки*, яка активізує розвиток самоусвідомлення позитивних і негативних рис, становлення адекватної «Я-концепції», мотивації самовдосконалення;
- розвитком *моральнісних ставлень* до духовного і матеріального світу;
- *здатністю до децентрації, подолання егоїзму*, що сприяє розширенню самосвідомості й зумовлює досягнення особистістю вищих духовних станів (любові, творчості), які згодом набувають стійкості й перетворюються у гармонійні риси характеру;
- *духовною особистісною спрямованістю*, яка активізує духовний потенціал і сприяє реалізації цінностей самопізнання, духовності, саморозвитку, самоактуалізації;
- *мотивацією до духовно-морального самовдосконалення*, яка активізує морально-вольовий самоконтроль і визначає особистісну активність щодо конструктивного самовиховання.

Детермінаційний вплив цих чинників сприяє активізації становлення духовних, емоційних, вольових психологічних утворень, що посилює моральну саморегуляцію.

Відтак, розкриття духовного потенціалу гармонізує характерологічний розвиток особистості на етапі переходу до дорослого віку, сприяє духовної

самоактуалізації, посилює емоційно-вольовий самоконтроль і мотивацію до самовдосконалення та морального самовиховання. Духовно-психологічний супровід випускників університетів має бути спрямований на формування адекватної саморефлексії, позитивного прийняття інших людей, розвитку моральнісних ставлень до себе, до інших, до природи й життя в цілому.

2.1.4. Технологія індивідуального духовно-моральнісного консультування

При розробці технології індивідуального духовно-моральнісного консультування ми спиралися на духовно зорієнтований підхід (Т. О. Флоренська), формою реалізації якого є діалогічне консультування, що припускає наявність трьох рівнів діалогу, які відповідають духовному рівню клієнта [22]. Це рівень емпатійного вислуховування клієнта; рівень перетворення його духовного стану в ході взаємного осмислення і розв'язання його життєвої проблеми; і рівень катарсису і зміни особистості, що відбувається завдяки зустрічі клієнта зі своїм «духовним Я». Катарсис є моментом духовного пробудження особистості.

Духовно-моральнісне консультування сприяє актуалізації духовно-моральної спрямованості, що гармонізує особистість, визначає її унікальність, цілісність, додає сенсу життя, адже при відсутності духовно-моральної орієнтації з'являється прагнення заповнити духовну порожнечу матеріальними благами або психічними процесами, які створюють ілюзію повноти життя й перешкоджають духовному розвитку.

Побудова консультативного процесу базується на сполученні таких парадигм:

- *гуманістичної психотерапії* (К. Роджерс та ін.), яка спрямована на особистісне зростання, самоактуалізацію, морально-гармонійну взаємодію з людьми, природою, культурою;
- *екзистенційної логотерапії* (В. Франкл та ін.), де головна увага приділяється відповідальності за пошук унікального сенсу свого життя, за реалізацію вищих цінностей;
- *християнськи зорієнтованої психотерапії* (Т. О. Флоренська та ін.), що спрямована на розвиток духовно-морального самоусвідомлення та виправлення власних помилок;
- *позитивної психотерапії* (Н. Пезешкіан), яка має за мету розвиток позитивного мислення, позитивних почуттів людини.

Специфікою зазначеного консультування є декларування психологом-

консультантом своєї духовної позиції, яка відкриває йому широкі можливості надання зворотного зв'язку щодо моральної оцінки вчинків клієнта. Професійно-необхідною особливістю консультанта виступає наявність духовного стрижня, що вимагає постійної моральної роботи над собою і надає можливість духовної опори для клієнта. Етичними установками консультанта є:

- безумовне прийняття особистості клієнта, забезпечення почуття надійності, щира підтримка, емпатійна увага, конфіденційність;
- консультант має виходити з конкретного запиту клієнта і, досліджуючи приховані за ним мотиви, виявляти глибинні причини звертання за психологічною допомогою;
- у проблемах духовно-морального змісту консультант прагне допомогти усвідомленню протиріччя між «наявним Я» і «духовним Я», залишаючи за клієнтом право вибору;
- консультант не маніпулює клієнтом, але може висловити моральну оцінку, щоб підвести клієнта до самостійної оцінки його «наявного Я»;
- психолог допомагає усвідомити причину переживань, пов'язаних з голосом совісті;
- зберігаючи свою рольову позицію, консультант не повинен вступати з клієнтом у відносини рівноправності, оскільки це зумовлює проблеми переносу і руйнує конструктивний діалог.

Метою духовно-морального консультування є допомога особистості у вирішенні своїх психологічних проблем шляхом морального самовиховання, особистісного саморозвитку клієнта, розкриття його «духовного Я» (совісті, духовної інтуїції, духовного потенціалу), розвитку позитивного мислення, позитивних почуттів.

Основними принципами консультування виступають наступні положення:

1. *Принцип духовно-моральної детермінації* означає залежність (причинність) психічних явищ від певних чинників. Психічні явища вищого рівня (духовно-моральні цінності) визначають діяльність психічних функцій (мислення, уяви, почуттів, волі) і виступають факторами гармонізації характеру. Відтак, розвиваючи чесність, совість, відповідальність, ми зміцнюємо духовно-моральну саморегуляцію, розвиваємо волю, що сприяє рівноваженості, силі й цілісності характеру. Духовні цінності можуть актуалізуватися в значимій для людини ситуації. й сприяти

формуванню ставлення у клієнта до духовного розвитку як до ціннісного явища.

2. Принцип *позитивності* полягає у позитивному ставленні до людей, до проблемних ситуацій, до життя в цілому. Це означає, що людина має виконувати роль своєрідного буфера, який не відбиває негатив, що надходить ззовні, а нейтралізує його своєю позитивністю. Найчастіше люди поведуться відповідно до принципу «віддзеркалювання»: один помилився, інший «віддзеркалив»: «Сам такий!» У результаті деструктивного спілкування лише помножується негатив, розпалюється ворожнеча. Необхідно вміти припиняти цей негатив на початковій стадії за допомогою доброго жарту, ласкавого слова або визнання своєї неправоти. Потрібно вміти перемикаєти власну увагу і увагу співрозмовника на позитив. Тому в кожній людині необхідно бачити позитив, який вона має. Для реалізації принципу позитивності в проблемних ситуаціях слід вчасно переформулювати запитання: «За що мені це?» у позитивному ключі: «Для чого мені це?» Складні ситуації слід розглядати як умови завдання, яке потрібно вирішити. Життєві труднощі розглядаються з позиції користі, яку має для людини процес їх подолання. Дотримуючись принципу позитивності, клієнт розвиває своє позитивне мислення – уміння інтерпретувати ситуації з погляду оптимізму, творчо знаходячи альтернативні способи розв'язання проблем й запобігати патогенних почуттів (роздратування, образ).
9. Принцип *цінності особистості* – це орієнтація на образ Божий в людині, який проявляється в розумі, волі, моральній силі. Нерідко причиною негативного ставлення до людини є проєкція власних недоліків. Тому слід спиратися на кращі якості особистості, надавати презумпцію невинуватості кожній людині, намагатися зрозуміти і виправдати її.
10. Принцип *інтернальності* полягає у формуванні у клієнта відповідального ставлення до усіх подій власного життя. Наприклад, у конфліктній ситуації не треба когось звинувачувати, а слід усвідомити частку власної неправоти у ситуації, що склалася, і зосередитися на тім, який з можливих варіантів вирішення конфлікту є оптимальним.
11. Принцип *конгруентності* (єдності психіки й діяльності) проявляється у єдності системи ставлень клієнта і його поведінки. Погодженість почуттів людини з її

реальним життям свідчить про конгруентність особистості й гармонійність її характеру. Ставлення до проблеми зумовлює методи її розв'язання. Неузгодженість поведінки людини з її щирими мотивами сприяє розвитку неконгруентності, яка визначає дисгармонійність характеру.

12. Принцип *помірності* (золотої середини) означає, що гармонізація характеру – це приведення у гармонійну домірність прояву його рис. Необхідно дотримуватися належної міри в усьому. Міра, як норма гармонійного існування, визначає гармонійний ритм життя. Перебуваючи в гармонії з вищими цінностями, можна досягти спокою та психічного балансу.

13. Принцип *антиномічності* полягає у розумному співвідношенні суперечливих критеріїв. Наприклад, консультант має диференціювати суб'єкта (особистість клієнта), що завжди має позитивну цінність, від його вчинку, який оцінюється відповідно до моральних критеріїв. У християнстві принцип антиномічності проявляється у настанові: люби грішника, але ненавидь гріх. Так, людина, що мене зрадила, не перестає бути для мене значимою незважаючи на свій аморальний учинок, і тому заслуговує прощення (за умови, що вона усвідомила свою провину). Отже, будь-яку людину необхідно сприймати з позиції позитивності й водночас з погляду духовно-моральної оцінки проявів її поведінки.

14. Принцип *«психоелевації»* – вирощування, окультурення, облагороджування особистості клієнта. У гармонійному характері мають домінувати позитивні якості, але негативні риси (гнівливість, педантичність, індивідуалістичність) певною мірою також потрібні людині як інструменти самозбереження й саморозвитку. Важливо вміти їх контролювати й спрямовувати у потрібне русло (наприклад, гнів спрямовувати не на інших людей, а на власне слабівлля, щоб активно працювати над собою). Гармонізація характеру клієнта полягає у розвитку його самоконтролю, на основі чого відбувається свідоме «вирощування» позитивних рис й окультурення негативних якостей.

15. Відповідно до принципу *духовно-особистісної інтеграції*, гармонізація особистісного розвитку відбувається на основі розвитку базових процесів: духовно-морального, інтелектуального, комунікативного, емоційного, вольового, психофізіологічного. Розв'язання життєвих проблем здійснюється шляхом підвищення рівня свідомості клієнта з орієнтацією на стратегічну мету –

гармонізацію його характеру і особистості в цілому.

16. Принцип вищої цілісності: життя людини розглядається як цілісний процес, усі події життя мають сенс і цінність. Це дозволяє усі переживання та світоглядні переконання розглядати з позицій єдності людини і світу. Будь-який досвід розглядається як особистісне надбання, що допомагає уникати типових помилок у майбутньому.

17. Принцип самопомоги – полягає у розвитку здатності клієнта до творчого знаходження засобів допомоги собі та іншим шляхом саморозвитку, гармонізації та адаптації.

Консультативний процес має 2 основні фази – діагностичну та корекційну і здійснюється в 4 етапи. На кожному етапі вирішуються певні завдання (табл. 2.1).

Таблиця 2.1.

Етапність організації консультативного процесу

Назва етапу	Завдання кожного етапу консультування	Напрями психологічного впливу
Психо-діагностичний	Встановлення емоційного контакту із клієнтом, з'ясування особливостей його характеру і психологічних проблем.	Психодіагностика ціннісної системи, рис характеру, визначення зони найближчого особистісного розвитку.
Когнітивно-ціннісний	Усвідомлення клієнтом особливостей свого характеру, цінностей та інших якостей, <i>переформулювання</i> проблеми в категоріях духовно-психологічного підходу.	Ознайомлення клієнта з результатами психодіагностики, аналіз життєвого досвіду, усвідомлення духовно-моральних аспектів психологічних проблем, формування у клієнта ставлення до духовного розвитку як до ціннісного явища.
Емоційно-оцінювальний	Формування мотивації духовної роботи над собою, моральнісних ставлень до людей, до себе, до світу в цілому. Бажаною метою є катарсичне емоційно-ціннісне переосмислення дійсності й досягнення перспектив «нового життя».	Робота з переживаннями клієнта. Психологічний вплив спрямовано на визнання клієнтом (у можливих для нього межах) частини своєї неправоти, некомпетентності, у результаті яких виникла проблема; самовизначення щодо шляхів розв'язання проблеми, розробка програми з морального самовиховання.
Гармонійно-поведінковий	Знаходження і апробація клієнтом адекватних форм гармонійної поведінки, навчання утриманню системи духовно-моральних меж у міжособистісному спілкуванні.	Стимулювання клієнта до прояву самостійності й відповідальності, розгляд можливих варіантів вирішення проблеми й належної поведінки в аналогічних ситуаціях у майбутньому.

1. Завданням **психодіагностичного етапу** є встановлення емоційного контакту з клієнтом, з'ясування психологічних проблем, діагностика ціннісної системи, рис характеру, особистісних якостей, визначення духовного рівня особистості, зони її найближчого розвитку. На етапі діагностики психолог займає позицію активного дослідника: визначає коло психологічних проблем клієнта, висуває гіпотези щодо духовно-моральних аспектів причин їх виникнення, прояснює бажаний результат консультування, аналізує психологічні ресурси клієнта щодо вирішення проблеми.

2. **Когнітивно-ціннісний** етап консультування спрямований на роботу по усвідомленню клієнтом своїх цінностей, рис характеру, співвіднесення моральних категорій із власними якостями. Завданням цього етапу є надання допомоги клієнту в самоусвідомленні через розвиток духовно-моральної, ціннісно-сміслової і когнітивної сфер. На когнітивно-ціннісному етапі усвідомлення клієнтом сутності своєї проблеми здійснюється переважно через знання щодо категорій духовності, моральності, розуміння цілей і мотивів поведінки інших, переформулювання проблеми в категоріях духовно-моральнісного підходу. На цьому етапі відбувається перевірка консультантом своєї гіпотези стосовно причини психічних страждань клієнта. Протягом когнітивно-ціннісного етапу консультант оцінює Я-концепцію клієнта з погляду відповідності її соціокультурним моральним нормам і підводить клієнта до розуміння й усвідомлення справжніх причин, які породжують його проблему. Особлива увага приділяється усвідомленню моральних аспектів психологічних проблем, розвитку здатності до співвіднесення суджень, почуттів з духовно-моральними критеріями. Тут доцільно сприяти усвідомленню клієнтом особливостей власного характеру, здійснюючи аналіз життєвого досвіду, і виводити його на знаходження сутнісних сенсів життя.
3. **Емоційно-оцінювальний** етап консультування присвячений роботі з переживаннями клієнта. Завданням цього етапу є допомога клієнтові у формуванні ставлення до духовності й моральності як до ціннісних явищ, диференціація духовно-моральних почуттів (відповідальності, совісті, людської гідності), розвиток моральнісних ставлень, формування мотивації духовного розвитку. Духовно-психологічне консультування базується на положенні: «у конфлікті не буває правих і винних; якщо я не можу конструктивно вирішити ситуацію, то я в чомусь не правий». Тобто, будь-які життєві колізії розглядаються як умови задачі, яку треба розв'язати оптимально, й нести відповідальність за усе вчинене й упущене (В. Франкл). Таким чином, відбувається орієнтація клієнта на розвиток внутрішнього локусу контролю. Психологічний вплив консультанта має бути спрямований на усвідомлення й оцінку клієнтом свого вчинку або лінії поведінки в проблемній ситуації як неправильних в системі моральних координат. Тут важливо досягти

розуміння і визнання клієнтом (у можливих для нього межах) частини своєї неправоти, некомпетентності, в результаті яких виникла проблема, щирого покаяття у власному аморальному вчинкові. Кінцевою метою емоційно-оцінного етапу є катарсичне емоційно-ціннісне переосмислення дійсності й формування нового морального ставлення до людей, до себе, до світу в цілому. Наприкінці цього етапу консультант разом із клієнтом визначають задачі духовного розвитку й розробляють програму з морального самовиховання заради досягнення перспектив «нового життя».

4. **Гармонійно-поведінковий** етап спрямований на знаходження й апробацію клієнтом адекватних форм гармонійної поведінки. Кожний знає, як важко себе змінити, навіть якщо й розумієш, що і як треба робити (психоаналітична «аксіома» про те, що процес самопізнання є одночасно і процесом самозміни, ставиться під сумнів). Тому в духовно-психологічному консультуванні консультант не кидає клієнта на стадії усвідомлення, а показує йому перспективу подальшої гармонійної поведінки, втілення в життя моральних принципів, підводить його до усвідомлення відповідальності за свої вчинки і за своє життя. Завданням цього етапу виступає укорінення до рівня поведінкових патернів здатності особистості до самовизначення, морального вибору; закріплення навичок гармонійної поведінки. Психолог здійснює емоційну підтримку клієнта в його зусиллях справитися із собою у складній ситуації, сприяє в пошуках форм адекватної поведінки, стимулюючи клієнта до прояву самостійності та відповідальності. На гармонійно-поведінковому етапі доцільно проводити розгляд можливих варіантів розв'язання проблеми і зіставляти кожний з них із системою духовно-моральних принципів; допомагати клієнтові в антиципації належної моральної поведінки в аналогічних ситуаціях у майбутньому. На заключному етапі консультування остаточно обговорюється і корегується програма подальшої духовної роботи клієнта над собою, визначаються терміни її реалізації, і людину відправляють у «самостійне плавання» з духовно-моральнісного самовиховання. Але психолог-консультант завжди залишає за клієнтом можливість звернення у разі нагальної потреби.

Методами духовно-моральнісного консультування є *бесіда* у формі діалогу, з використанням типових прийомів (перифраз, уточнення, узагальнення, резюме);

інтроспекція, що заснована на самоспостереженні й самоусвідомленні, ведення клієнтом щоденника з аналізом (разом із психологом) власного життєвого досвіду, *робота з особистісними сенсами*. Також можна використовувати деякі інші методи, що об'єднані загальними цілями (когнітивну терапію, арт-терапію, трудотерапію, елементи психодрами тощо). Характерними рисами духовно-морального консультування є: наявність попереднього усвідомлення клієнтом своєї проблематики, розвиток навичок співвіднесення своїх думок, почуттів, ставлень з певними моральними критеріями, формування здатності до адекватної антиципації та вирішення проблемних ситуацій.

Важливим фактором ефективності консультативного процесу виступає наявність у психолога-консультанта здатності до утримання чітких морально-етичних меж у міжособистісній взаємодії, які, за умови безумовного прийняття особистості клієнта, сприяють створенню своєрідної «системи координат», в яких побудова діалогічного спілкування стає найбільш ефективною. Морально-етичні рубежі виконують психолого-екологічну функцію для терапевта, оскільки окреслюють межі допустимості в міжособистісній дистанції, та сигнальну функцію для клієнта, оскільки встановлюють етичний діапазон розвитку діалогу.

Консультант має навчити клієнта умінню утримувати оптимальну психологічну дистанцію з навколишніми, як важливу передумову до побудови конструктивного спілкування. Однією з причин психологічних проблем особистості є невміння виставляти у своєму життєвому просторі саме етичні кордони, в результаті чого людина витрачає психічні сили на відновлення свого психічного стану після спілкування з «психологічно-токсичними» особами (при цьому вона не усвідомлює справжніх причин своїх страждань). Тому засвоєння клієнтом у процесі діалогу з психологом досвіду утримання морально-етичних границь дозволяє йому, зі своєї сторони, делікатно ставитися до внутрішнього світу інших людей, не переходити недозволених меж у спілкуванні, не ображати навколишніх безтактним відношенням, не ображатися самому через невіправдані очікування, а визнавати свободу вибору партнера. Відтак, морально-етичні межі дозволяють здійснювати конструктивну міжособистісну взаємодію і сприяють гармонізації поведінки клієнта.

Реалізація духовно-психологічного консультування припускає виконання психологом ряду задач по відношенню як до власної внутрішньоособистісної діяльності в процесі консультування, так і стосовно роботи з клієнтом. Задачі психолога стосовно себе:

- безперервна робота над собою у напрямі духовно-морального самовдосконалення;
- формування духовно-морального стрижня;
- утримання системи морально-етичних границь у міжособистісній взаємодії.

Задачі психолога по відношенню до клієнта:

- створення атмосфери прийняття та порозуміння клієнта (уважність, толерантність);
- мотивування клієнта до духовного саморозвитку;
- допомога в усвідомленні моральних аспектів проблеми, у визнанні клієнтом частки своєї неправоти у створенні проблемної ситуації;
- навчання клієнта способам усвідомлення життєвого досвіду;
- допомога у розгляді шляхів розв'язання проблеми, антиципації поведінки в аналогічних ситуаціях у майбутньому з врахуванням життєвого досвіду;
- допомога у концептуалізації образу належної морально-гармонійної поведінки, знаходженні сенсу життя, прийнятті рішення щодо моральної роботи над собою.

Духовно-психологічне консультування ефективно в роботі з контингентом раннього дорослого віку в період самовизначення, проходження ціннісно-особистісних криз, у ситуаціях внутрішньоособистісних і міжособистісних конфліктів. Запропонована форма психологічного супроводу спрямована на глибоке осмислення людиною свого особистісного досвіду.

2.1.5. Емпіричне дослідження особливостей особистісно-характерологічного розвитку випускників закладів вищої освіти

З метою дослідження рис характеру та особливостей психологічного розвитку в ранньому дорослому віці нами було розроблено пакет психодіагностичних методик дослідження особливостей характеру, духовного потенціалу і гармонійності психологічного розвитку особистості.

Для вивчення особливостей характеру пропонується методика «**Структура і зміст характеру**» (авт. Н. В. Павлик), яка розроблена на основі комплексного

сполучення окремих шкал: альтруїзму, егоцентризму, екстернальності (Є. Ф. Бажин), самоконтролю, відповідальності, організованості, впевненості (Р. Кеттелл), доброзичливості, лицемірства (Кэмпбелл), креативності, агресивності, емпатії, тривожності, невротичності, толерантності, стресостійкості (В. В. Бойко), песимізму, оптимізму (Т. І. Балашова).

Методика дозволяє визначати показники прояву конструктивних і деструктивних рис характеру, а також рівень його загальної гармонійності.

ІНСТРУКЦІЯ: Оцініть за 3-х бальною шкалою ступінь своєї згоди з кожним твердженням: **(0 – НЕ ЗГОДЕН, 1 – НЕ ВПЕВНЕНИЙ, 2 – ЗГОДЕН).**

Намагайтесь якнайрідше використовувати відповідь «не впевнений».

ТЕКСТ ОПИТУВАЛЬНИКА «СТРУКТУРА І ЗМІСТ ХАРАКТЕРУ»

1. Я люблю в усьому бути першим.
2. Я можу віддати останні гроші на покупку ліків для важко хворої людини.
3. Я особисто відповідаю за свої стосунки з людьми.
4. Часто в моїх проблемах винуваті обставини або інші люди, і це мене дратує.
5. Я вважаю, що треба завжди говорити правду, якою б гіркою вона не була.
6. Про деякі нюанси мого життя близьким людям знати не обов'язково.
7. Я дуже люблю займатися творчістю.
8. Мені складно приймати рішення, я довго коливаюся.
9. Зазвичай я легко пристосовуюся до нових прискіпливих партнерів.
10. Я не люблю нововведень, мені вкрай важко змінювати свої звички.
11. Я спокійно сприймаю зауваження щодо моєї роботи або мене особисто.
12. Буває що я відчуваю ненависть та неконтрольовану лютю у незначній ситуації.
13. Залізна воля й організованість – мої головні помічники в житті.
14. Коли мені набридає нецікава робота, я її кидаю й займаюся іншими справами.
15. Я завжди впевнений у досягненні поставленої мети.
16. Мене охоплює почуття тривоги й страху під час сильної грози.
17. Все, що відбувається, веде до кращого життя.
18. Я песимістично думаю про майбутнє.
19. Я довіряю людям і доброзичливо ставлюся практично до всіх.
20. Мені приємно тикнути носом своїх ворогів у їхні помилки.
21. Коли я читаю про трагічні події, то почуваю, немов це відбувається із мною.
22. Я люблю викликати подив і замилювання в оточуючих.
23. Я спокійно можу виконувати кропітку роботу, пов'язану із тривалою увагою та напругою.
24. Я дуже лякаюсь від несподіваних різких звуків, яскравого світла, сильного шуму.

25. Я не люблю й не вмію просити пробачення.
26. Якщо досягнення моєї мети може комусь зашкодити, то від неї краще відмовитися.
27. Я точно знаю, що мої невдачі були результатом власних помилок.
28. Люди, яких я кривдив, самі винуваті в моїх поганих вчинках щодо них.
29. Я намагаюся чесно висловити другу свою незгоду з його поганим вчинком.
30. Якщо чесно, мені буває цікаво обговорювати з іншими людьми недоліки моїх друзів.
31. Мені подобається експериментувати й вирішувати складні завдання.
32. Я ніколи не зроблю перший крок, якщо мене скривдили.
33. Я спокійно сприймаю ситуацію, коли партнер робить щось по-своєму.
34. Я сильно злюся на себе, коли не можу зробити роботу досконально правильно.
35. Я спокійно реагую на все що відбувається, навіть на великі неприємності.
36. Я зазвичай грубо і з гнівом відповідаю кривдникові.
37. Коли потрібно зробити великий обсяг робіт, то мені вдається швидко організувати себе.
38. Я не можу дотримуватися розпорядку дня: часу підйому, прийому їжі, занять.
39. Я завжди спокійний перед іспитами.
40. У мене часто буває почуття сильного занепокоєння, відчуття можливого лиха.
41. Я природжений оптиміст, у мене завжди гарний настрій.
42. Іноді мені здається, що я взагалі ні на що не придатний.
43. Більшість людей - симпатичні та приємні для мене люди.
44. Деякі люди ображаються на мене за мою різкість або злість.
45. Мені цікаво зрозуміти не тільки зміст розмови, а й почуття співрозмовника.
46. Я не виношу байдужого ставлення навколишніх до себе.
47. Коли я лягаю спати, то відразу засинаю, не думаючи про минулі чи майбутні події.
48. Я швидко втомлююся від кропіткої роботи, і тоді мене все дратує.
49. Мене дуже дратують будь-які зауваження на мою адресу.
50. Коли мій друг має труднощі, я завжди прагну допомогти йому, навіть якщо доводиться жертвувати власними інтересами.
51. А ні обставини, ні інші люди, тільки я сам є причиною своїх проблем.
52. У своєму житті я зазвичай відчуваю, що мало впливаю на те, що відбувається із мною.
53. Я вважаю що треба чесно зізнаватися собі й людям у своїх поганих вчинках.
54. Життя навчило мене не бути занадто відвертим, навіть із друзями.
55. Мені цікаво знаходити оригінальні рішення у складній ситуації.
56. Я довго не можу заспокоїтися через неприємності.
57. Якщо люди роблять щось неправильно, я не вступаю з ними в суперечку.
58. Лягаючи спати, я зазвичай перевіряю, чи погашене світло, чи замкнені двері.
59. Я рідко злюся й гніваюся.
60. Якщо хтось мене скривдить, то одержить від мене своє сповна й навіть більше.

61. Я організований у будь-якій справі.
62. Я не можу вчасно піднятися вранці, і тягну до останньої хвилини.
63. Зазвичай я відчуваю себе доволі впевненим у своєму житті.
64. Мені часто сняться страшні сни.
65. Вранці я зазвичай встаю в гарному настрої.
66. У своєму житті я багато чого робив неправильно, і тому зараз я нещасний.
67. У людях більше гарних якостей ніж недоліків.
68. Коли я влаштовую сварку або сварюся з ким-небудь, мені стає легше на душі.
69. Я завжди співчуваю тим, хто страждає, тому що їм боляче.
70. Знайомі вважають, що в мене є артистичні здібності.
71. Я легко адаптуюся до несподіваних неприємних ситуацій.
72. Часто я погано почуваюся, відчуваю фізичну слабкість і дратівливість.
73. У конфлікті я завжди наполегливо відстоюю свою правоту.
74. Я забуваю про власні проблеми, коли від мене залежить доля іншої людини.
75. У конфліктах я частіше відчуваю відповідальність й визнаю власну неправоту.
76. Мої оцінки залежать не стільки від моїх знань, скільки від настрою педагога.
77. Я вважаю чесність - "золотим" й універсальним принципом свого життя.
78. Коли друзі не праві, краще покривити душею, підтримавши їх, щоб не втратити їх дружбу.
79. У складних ситуаціях я часто знаходжу вирішення принципово новим способом.
80. Я глибоко переживаю образи й прокручую гідну відповідь кривдникові.
81. Я чемно ставлюся до людини, навіть якщо вона мені неприємна.
82. Я ретельно стежу за тим, щоб кожна річ була на своєму місці.
83. Зазвичай я спокійний і не відчуваю внутрішнього напруження.
84. Незначний привід може викликати в мене лють та агресію.
85. Коли завдання складне, я буду працювати доки не знайду правильне рішення.
86. Я не в змозі перебороти кулінарні спокуси, навіть якщо мені прописана строга дієта.
87. Я спокійно сприймаю несподіваний виклик до начальства.
88. Я дуже хвилююся, коли близькі люди без попередження затримуються.
89. Я рідко думаю про можливі невдачі, а завжди сподіваюся на краще.
90. Часто в мене буває такий поганий настрій, що нічого б не бачив і не чув.
91. Я уникаю суперечок, щоб зберегти мирні відносини із друзями.
92. Час від часу мене немов тягне насваритися з ким-небудь.
93. Я завжди переймаюся чужими проблемами, співпереживаю навіть незнайомим людям.
94. Мені подобається бути центром уваги в компанії.
95. Мене приваблює робота в екстремальних умовах.
96. Перевтомившись перед сном, я важко засинаю, а з ранку я млявий і сонливий.
97. Мене дратують успіхи моїх ворогів.

98. Треба намагатися жити для інших, відмовляючи собі заради їх блага.
99. Я завжди сам відповідаю за те, що зі мною відбувається.
100. Здійснення моїх бажань залежить переважно від щасливого випадку ніж від мене самого.
101. Я чесно розповідаю батькам про всі свої неприємності.
102. Якщо тебе не запитують про твій нечесний вчинок, краще нічого нікому не говорити.
103. Мені вдається ніколи не зациклюватись на проблемах, а завжди їх творчо вирішувати.
104. Мені докучають неприємні думки, які настирливо лізуть у голову.
105. Мені вдається ладити з людьми, у яких поганий характер.
106. Я в усьому прагну зберігати порядок, навіть якщо це комусь не подобається.
107. У складній ситуації мені вдається опанувати себе й оптимально вирішити проблему.
108. Я часто влаштовую бурхливі скандали, якщо мене роздратують.
109. Я завжди сам оптимально планую свій час, роботу й відпочинок.
110. Нецікаві розпочаті справи я зазвичай відкладаю на потім.
111. Я впевнений у собі й можу успішно виступати перед аудиторією.
112. Я часто без причини турбуюся, як би чого не трапилося.
113. Я задоволений своєю долею.
114. Настрій у мене часто знижений.
115. Я одержую задоволення, коли комусь допомагаю.
116. Коли я злюся, то мені хочеться кого-небудь ударити або щось розбити.
117. Мені приємно уважно вислуховувати скарги людей, щоб їм стало легше.
118. Для мене важливо, щоб мною захоплювалися всі мої знайомі.
119. Я одержую задоволення від ризику.
120. Нерідко під час втоми я можу зірватися на близьких людях.

Обробка результатів. Для визначення рівня прояву кожної з рис характеру підраховується сума балів вздовж кожної строки на бланку для відповідей.

Дихотомічні духовно-моральні риси:

– альтруїзм (Ал.) – егоцентризм (Ег.); чесність (Ч.) – лицемірство (Л.); відповідальність (Від.) – безвідповідальність (екстернальність) (Ек.).

Дихотомічні інтелектуально-креативні риси:

– креативність (Кр.) – педантизм (Пед.), толерантність (Тол.) – ригідність (Риг.).

Дихотомічні вольові риси:

– самоконтроль (С/к) – збудливість (Збуд); організованість (Орг.) – слабовілля (Слаб.).

Дихотомічні емоційно-почуттєві риси:

– впевненість (Вп.) – тривожність (Тр.); оптимізм (Опт.) – песимізм (Пес.).

Дихотомічні морально-комунікативні риси:

- доброзичливість (Доб.) – агресивність (Аг.); емпатія (Емп.) – марнославство (Мар.).

Дихотомічні психосоматичні риси:

- стресостійкість (Стр/ст.) – невротичність (Невр.).

Шкала оцінки для прояву рис характеру: **0-3** бали – низький рівень прояву рис; **4-7** – середній рівень прояву рис; **8-10** балів – високий рівень прояву рис.

Бланк для відповідей методики «Структура та зміст характеру»

1		25		49		73		97		Ег. –		Д.-мор.
2		26		50		74		98			Ал. –	
3		27		51		75		99			Від. –	
4		28		52		76		100		Екс. –		
5		29		53		77		101			Ч. –	
6		30		54		78		102		Л. –		
7		31		55		79		103			Кр. –	Інт.-кр.
8		32		56		80		104		Пед. –		
9		33		57		81		105			Тол. –	
10		34		58		82		106		Риг. –		Вол.
11		35		59		83		107			С/к –	
12		36		60		84		108		Зб. –		
13		37		61		85		109			Орг. –	
14		38		62		86		110		Слаб. –		
15		39		63		87		111			Вп. –	Ем.-поч.
16		40		64		88		112		Тр. –		
17		41		65		89		113			Опт. –	
18		42		66		90		114		Пес. –		Ком.
19		43		67		91		115			Доб. –	
20		44		68		92		116		Аг. –		
21		45		69		93		117			Емп. –	
22		46		70		94		118		Мар. –		
23		47		71		95		119			Стр/ст. –	П/с
24		48		72		96		120		Невр.		

Визначення рівня загальної гармонійності характеру: $\text{Заг. Гарм.} = \sum (+) / \sum (-)$, де $\sum (+)$ – сума балів за показниками усіх конструктивних рис, а $\sum (-)$ – сума балів за показниками усіх деструктивних рис. Було встановлено, що рівні гармонійності характеру мають якісні ознаки (певний набір рис, які визначають спосіб поведінки, адаптації, узгодженість у взаємодіях, спілкуванні, діяльності).

Шкала оцінки для показників загальної гармонійності характеру:

0 – 0,89 – низький рівень гармонійності (*дисгармонійний характер*).

0,9 – 1,19 – рівень гармонійності *нижче від середнього (потенційно-дисгармонійний)*.

1,2 - 1,59 – рівень гармонійності *вище від середнього (адаптований характер)*.

1,6– 2,5 –Високий рівень гармонійності (*гармонійний* характер).

2. Для визначення рівня актуалізації духовного потенціалу використовується методика «**Духовний потенціал особистості**» (авт. Е. О. Помиткін, модифік. Н. В. Павлик) [17]. Методика являє собою опитувальник, який містить 20 тверджень, що припускають прояв духовного потенціалу. Досліджуваний має або погодитися, або заперечити кожне з зазначених тверджень. Чим більше кількість тверджень, з якими респондент погодився, тим більш актуалізованим виявляється в нього духовний потенціал. Ця методика містить 4 шкали, що дозволяють визначати рівень розвитку показників психологічних механізмів духовного розвитку: особистісної рефлексії, здатності до децентрації, трансценденції, усвідомлення загальної єдності.

ІНСТРУКЦІЯ: оцініть свої якості та поведінку за 3-х бальною шкалою своєї згоди і внесіть відповідні бали у бланк для відповідей. намагайтеся відповідати вдумливо, об'єктивно, пригадуючи свої вчинки та поведінку. кожним твердженням:

0 – НЕ ЗГОДЕН, 1 – НЕ ВПЕВНЕНИЙ, 2 – ЗГОДЕН

Обробка результатів. Сума балів по кожному рядку визначає рівень сформованості психологічних механізмів духовного розвитку особистості: *децентрації* (Дец.), *рефлексії* (Реф.), *трансценденції* (Тран.) та *усвідомлення загальної єдності* (Єд.). **Шкала оцінки** за кожною зі шкал:

- до 3 балів – низький рівень;
- 3-6 – середній рівень;
- 7-10 балів – високий рівень.

Бланк для відповідей

1 –	5 –	9 –	13 –	17 –	Дец.	Σ =
2 –	6 –	10 –	14 –	18 –	Реф.	
3 –	7 –	11 –	15 –	19 –	Тран.	
4 –	8 –	12 –	16 –	20 –	Єд.	

Загальний духовний потенціал особистості (Σ) визначається шляхом підрахунку суми показників (загальної кількості балів).

Шкала оцінки загального духовного потенціалу:

- до 13 балів – низький рівень духовного потенціалу;
- 14-25 – середній рівень духовного потенціалу;
- 26-40 балів – високий рівень духовного потенціалу.

Наближення до максимального показника (40 балів) свідчить про актуалізованість духовного потенціалу особистості.

ТЕКСТ ОПИТУВАЛЬНИКА

1. Мені приємно піклуватися про інших людей.
2. Я щодня працюю над удосконаленням власного характеру.
3. Усвідомлюю безсмертну природу своєї душі.
4. Я відчуваю духовну єдність із іншими людьми.
5. Роблячи добрі вчинки, я не очікую на подяку або визнання.
6. Я намагаюся бути завжди чесним із собою.
7. Я прагну до досягнення мудрості.
8. Я подумки спілкуюся із Природою, Всесвітом, Богом.
9. Я гостро відчуваю переживання іншої, навіть незнайомої людини.
10. Я часто замислююся над людськими долями, шукаю їх смисли та закономірності.
11. Я прагну до пошуку краси, добра й істини.
12. Я вважаю, що всі живі істоти є цінними у Всесвіті.
13. Я не тримаю образ на людей і не вважаю нікого своїм ворогом.
14. Пізнання власного внутрішнього світу для мене не менш важливе, ніж пізнання зовнішнього.
15. Я намагаюся відмежовуватись від проблемних ситуацій і споглядати на них начебто з космічної висоти.
16. Я прагну поєднувати людей через усвідомлення спільної мети.
17. Я впевнений, що, варто ризикувати своїм життям, рятуючи життя незнайомої людини.
18. Спостерігаю за своїми думками, намагаюся керувати власним мисленням та уявою.
19. В мене є бажання послужити своїм життям духовній цілі.
20. Глобальні світові проблеми хвилюють мене не менш ніж особисті.

3. Анкета «Самооцінка сфер життя» (авт. Н.В. Павлик) розроблена на основі інтеграції методики Н. І. Козлова «Коло життя» та ідеї О. Б. Фанталової [21] щодо співвідношення цінностей особистості та їх доступності (можливості їх актуалізації).

Анкета містить 12 шкал (матеріальна сфера (житло, гроші), здоров'я, відпочинок, емоційний комфорт, сила волі, комунікативна сфера (друзі), родина (стосунки з батьками), кохання (інтимні стосунки), навчально-професійна сфера, творча самореалізація, особистісний саморозвиток, духовне самовизначення), які являють собою психологічні сфери особистості. Анкета спрямована на встановлення рівня задоволеності людиною якістю власного життя, та визначення найбільш проблемних (фрустрованих) психологічних сфер особистості. Результати діагностики за анкетною надають інформативний матеріал щодо визначення напрямів

психологічного супроводу навчання особистості.

Бланк для відповідей анкети «Самооцінка сфер життя»

ІНСТРУКЦІЯ: Оцініть від 0 до 8 балів **рівень задоволеності** за минулий рік кожної сфери вашого життя (наскільки ви реалізували себе в даному напрямі) і **рівень важливості** для Вас цих сфер. Будьте чесні з собою.

1-2 – повністю незадоволений

1-2 – зовсім не має значення

3-4 – скоріше незадоволений ніж задоволений

3-4 – байдуже

Сфери життя	Наскільки я задоволений	Наскільки для мене це важливе	Психологічні проблеми (якщо вони є)
Матеріальна сфера (житло, гроші)			
Здоров'я			
Відпочинок			
Емоційний комфорт, настрої			
Сила волі, досягнення			
Комунікативна сфера (друзі)			
Навчально-професійна сфера			
Родинна (стосунки з батьками)			
Кохання, інтимні стосунки			
Творча самореалізація, хобі			
Особистісний саморозвиток			
Духовне самовизначення (сенс життя, релігійність)			

5-6 – майже задоволений, хоча не завжди

5-6 – важливо

7-8 – цілковито задоволений

7-8 – дуже важливо

У третьому стовпці таблиці зазначте психологічні проблеми відповідно до кожної сфери (якщо Ви їх маєте).

Обробка результатів. 5-8 балів означає достатню задоволеність зазначеною сферою власного життя, а 0-3 бали – незадоволеність. Задоволеність усіх сфер означає гармонійність особистісного розвитку. Відповідність рівня задоволеності рівню значущості для людини кожної з цих сфер визначає гармонійність особистісного розвитку. Перевищення рівня значущості над станом задоволеності певної сфери життя означає фрустрацію цієї сфери, що зумовлює психологічну проблематику особистості.

4. Опитувальник «Гармонійність особистісного розвитку» (авт. Н. В. Павлик) спрямований на визначення найбільш проблемних психологічних сфер особистості. Опитувальник використовується для підвищення якості

психодіагностики у разі неадекватної самооцінки досліджуваних. Нами визначено систему критеріїв гармонійного функціонування кожної зі сфер особистості (табл. 2.2).

Таблиця 2.2.

Сфери життя, критерії гармонійного розвитку особистості

Сфери життя	Критерії гармонійного розвитку особистості
Матеріальна сфера (їжа, гроші, житло)	Задоволеність матеріальним станом
	Відсутність матеріальних проблем
Здоров'я	Фізична сила, витривалість
	Енергійність, активність, працьовитість
Відпочинок	Регулярність відпочинку
	Якість відпочинку
Емоційно-почуттєва сфера	Емоційний комфорт, позитивний настрій,
	Самоконтроль над почуттями
Вольова сфера	Вміння постояти за себе і за інших
	Здатність перебороти себе
Комунікативна сфера (друзі)	Дружні стосунки у молодіжних спільнотах
	Наявність вірних друзів
Навчально-професійна сфера	Легкість навчання у ВНЗ
	Задоволеність обраною професією
Родина (стосунки з батьками, з родичами)	Психологічне благополуччя сім'ї
	Теплі стосунки у родині
Кохання, близькі інтимні стосунки	Наявність коханої людини
	Довірливі стосунки з коханою людиною
Творча самореалізація	Наявність хобі
	Успішність творчої самореалізації
Особистісний саморозвиток	Осмисленість власного життя
	Прагнення до морально-особистісного самоудосконалення
Духовне самовизначення	Духовно-релігійна самовизначеність
	Духовна задоволеність власним життям

Відповідно до кожного критерію виокремлено по два психодіагностичні запитання, які були скомпоновані в текст опитувальника.

Текст опитувальника «Гармонійність особистісного розвитку»

1. В цілому я задоволений умовами свого проживання й харчування.
2. Як правило, я фізично сильний і завжди гарно себе почуваю.
3. Зазвичай я оптимально розподіляю своє навантаження і відпочинок і рідко перевтомлююсь.
4. Мені з легкістю вдається встановлювати дружні стосунки.
5. Мені легко дається (давалося) навчання в університеті.
6. Я рідко сумую, мені майже не доводиться довго ображатися, гніватися, відчувати розчарування, депресію, почуття самотності.
7. Зазвичай я швидко приймаю важливі рішення і здатний до здійснення складного вибору.
8. Я виріс у повній благополучній родині.
9. В мене зараз є серйозні тривалі стосунки з коханою людиною.
10. Я ніколи не нудьгую, а. знаходжу для себе цікаві заняття.
11. Я прагну до пошуку глибинних сенсів усіх подій життя.
12. Я чітко визначився щодо власної релігійної позиції.
13. В цілому, мене влаштовує мій матеріальний стан.
14. Я активна людина: займаюсь спортом, часто подорожую і відчуваю від цього задоволення.
15. Зазвичай я регулярно відпочиваю щодня, добре висипаюсь і зранку відчуваю свіжість і сили.
16. Я відчуваю психологічний комфорт, перебуваючи серед однокурсників.
17. Я вважаю себе успішним студентом (фахівцем).
18. Зазвичай у мене гарний настрій, життєві негаразди не засмучують мене.
19. Я завжди здатний постояти за себе і за інших і можу поставити на місце нахабну людину.
20. Я поважаю своїх батьків і пишаюся ними.
21. Зараз я закоханий і прагну до створення сім'ї з цією людиною.
22. В мене є власне хобі й приділяю йому багато часу.
23. Я вже знайшов, в чому полягає сенс мого життя.
24. Я приділяю значний час духовному пошуку, молитві, читанню духовної літератури тощо.
25. Я завжди можу заробити гроші, якщо вони мені знадобляться.
26. Мені добре вдається фізична робота.
27. Я завжди знаходжу засоби для відновлення своїх фізичних і психічних ресурсів.
28. У мене є коло людей, які поділяють мої думки та інтереси.
29. Мені подобається навчатися і працювати за обраною спеціальністю.
30. Я завжди контролюю свої емоції й можу свідомо керувати почуттями страху, невпевненості, роздратованості, позбавлятися тривоги, агресії.
31. Я навчився протистояти різноманітним спокусам і відповідати за свої вчинки.
32. Я відчуваю психологічний комфорт у своєї родині.
33. З моєю коханою людиною ми повністю довіряємо один одному.

34. Я завжди знаходжу спосіб творчо реалізувати себе.
35. Я прагну до самопізнання своїх фізичних і психічних ресурсів.
36. Я активно прагну до пізнання духовних законів життя.
37. Мені є до кого звернутися у разі виникнення серйозних матеріальних проблем.
38. Я завжди енергійний, люблю активні види діяльності.
39. Зазвичай в мене є вільний час для цікавого дозвілля.
40. В мене є вірні друзі, на яких я можу покластися.
41. Я серйозно планую перспективу кар'єрного зростання.
42. Мій зовнішній вигляд не гірший ніж у інших людей з мого оточення.
43. Зазвичай я здатний перебороти себе і зробити не те, чого хочеться, а те що треба.
44. Мої батьки та інші члени сім'ї люблять і приймають мене, а я відповідаю їм взаємністю.
45. У стосунках з коханою людиною я цілковито щасливий.
46. Мені вдається нестандартно вирішувати складні проблеми
47. Я активно займаюсь особистісним розвитком, фізичним і моральним самовдосконаленням .
48. В цілому я – щаслива людина і відчуваю вдячність батькам, Богові та Всесвіту за своє життя.

ІНСТРУКЦІЯ: Оцініть за 3-х бальною шкалою ступінь своєї згоди з кожним твердженням: (0 – НЕ ЗГОДЕН, 1 – НЕ ВПЕВНЕНИЙ, 2 – ЗГОДЕН).

Намагайтесь якнайрідше використовувати відповідь «не впевнений».

Бланк для відповідей методики «Гармонійність особистісного розвитку»

1 –	2 –	3 –	4 –	5 –	6 –	7 –	8 –	9 –	10 –	11 –	12 –
13 –	14 –	15 –	16 –	17 –	18 –	19 –	20 –	21 –	22 –	23 –	24 –
25 –	26 –	27 –	28 –	29 –	30 –	31 –	32 –	33 –	34 –	35 –	36 –
37 –	38 –	39 –	40 –	41 –	42 –	43 –	44 –	45 –	46 –	47 –	48 –
Мат.	Зд.	Від.	Ком.	Навч.	Ем.	Вол.	Род.	Кох.	Тв.	Розв.	Дух.

Обробка результатів. Для визначення наявного рівня гармонійності функціонування кожної з психологічних сфер особистості підраховується сума балів вздовж кожного стовпця на бланку для відповідей: матеріальна сфера (мат.), здоров'я (зд.), відпочинок (від.), комунікативна сфера (ком.), навчально-професійна сфера (навч.), емоційний комфорт (ем.), сила волі (вол.), родина (род.), кохання (кох.), творча самореалізація (тв.), особистісний саморозвиток (розв.), духовне самовизначення (дух.).

Шкала оцінки гармонійності психологічних сфер особистості:

0-3 бали – низький рівень гармонійності; **4-5** – середній рівень гармонійності;

6-8 балів – високий рівень гармонійності.

Далі результати, отримані за методиками «Гармонійність особистісного розвитку» і анкета «Самооцінка сфер життя» заносяться у психодіагностичне коло (рис. 2.1).

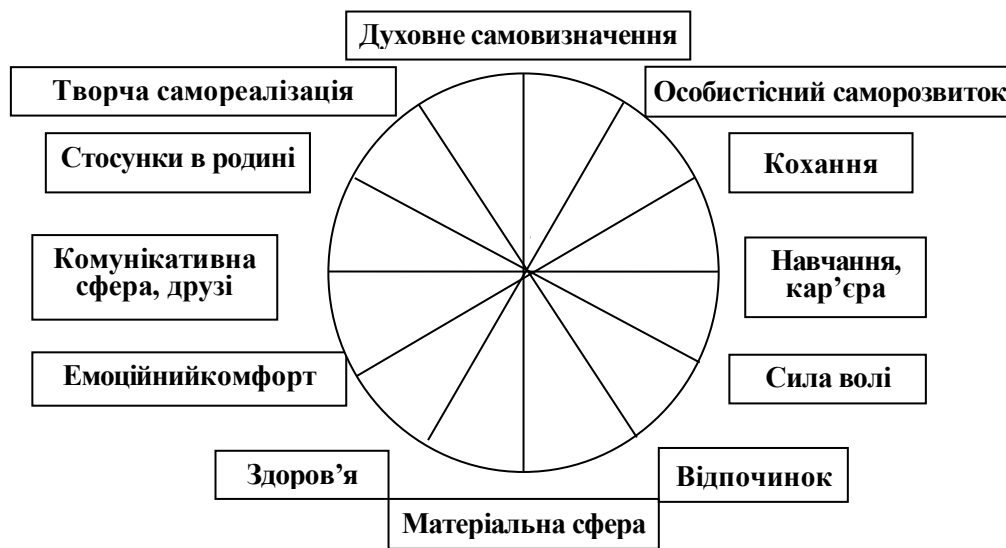

Рис. 2.1. Психодіагностичне «Коло життя».

Уздовж кожної з осей, які відповідають психологічним сферам особистості, слід позначити за 8-бальною шкалою рівень її гармонійності (за методикою «Гармонійність особистісного розвитку») та її значущості для людини (за анкетною «Самооцінка сфер життя»). Наближення отриманого графіка «кола життя» до справжнього кола свідчить про гармонійність особистісного розвитку.

Перевищення рівня значущості над станом задоволеності певної сфери життя означає фрустрацію цієї сфери, що зумовлює психологічну проблематику особистості. Психологічний супровід має бути спрямованим на вирішення психологічної проблематики й гармонізацію особистісного розвитку.

2.1.6. Результати емпіричного дослідження впливу особливостей характеру на гармонійність особистісного розвитку в ранньому дорослому віці

Нами було проведено психодіагностику гармонійності характеру за методикою «Структура і зміст характеру» у студентів 4-го курсу технічного та гуманітарного профілів Національного авіаційного університету.

За результатами дослідження, гармонійний характер продемонстрували 21,1% студентів. *Гармонійний* характер відзначається цілісністю (узгодженістю у

взаємодіях, спілкуванні, діяльності); моральною вихованістю (у поведінці виявляються відповідальність, сумлінність, альтруїстичне ставлення до оточуючих); урівноваженістю (у складних ситуаціях проявляються принциповість, креативність, емоційна стійкість, впевненість, оптимізм); силою (в діяльності простежується організованість, терплячість, самоконтроль, а в проблемних ситуаціях виявляються енергійність, стресостійкість).

У 28,1% студентів було виявлено *адаптований характер*, який проявляється у відповідальному, доброзичливому, толерантному ставленні у стосунках, яке може сполучатися з мотивами корисливості, марнославства; поведінка у складних ситуаціях частіше відзначається впевненістю, оптимізмом, креативністю, але іноді можуть проявлятися імпульсивність, нетерплячість; в діяльності виявляється активність, організованість. В цілому, такий характер визначає адаптивність до умов середовища, але він не є досить цілісним і гармонійним.

У 30,1% студентів спостерігається *потенційно-дисгармонійний характер*. У вчинках простежується безвідповідальність; реакції на складні соціальні ситуації проявляються у тривожності, ригідній фіксації на проблемі при активному прагненні до її вирішення; у діяльності проявляється педантизм, але не вистачає організованості й самоконтролю. Серед сучасних студентів 20,7%, мають *дисгармонійний* характер, що виявляється у егоцентричності ставлень до інших, непомірності почуттів, недоцільності вчинків; безвідповідальності, лицемірстві, агресивності, неурівноваженості, яка у складних соціальних ситуаціях пов'язана зі збудливістю, звинуваченням інших, емоційною лабільністю, песимізмом; неорганізованістю, слабовіллям, невмінням довести справу до кінця, що зумовлює неадаптивність і некерованість поведінки [16].

В генеральній вибірці було виявлено тенденцію: перевищення показників лицемірства над показниками чесності. Водночас виявляється психологічна компенсація за рахунок посилення відповідальності у діяльності та взаємодіях.

Розподіл показників прояву позитивних й негативних рис студентів гуманітарного та технічного профілів відображено на Рис. 2.2-2.3. Психологічний портрет сучасного студента гуманітарного і технічного профілів має такі відмінності:

- студенти-гумантарії більш чесні, доброзичливі, емпатійні, організовані;
- провідними рисами студентів технічного профілю є відповідальність, креативність, самоконтроль, впевненість і стресостійкість;
- серед *негативних* рис гумантарії демонструють вищий рівень екстернальності, слабовілля, невротичності й песимізму;
- у студентів технічного профілю – більш високі показники тривожності, егоцентризму.

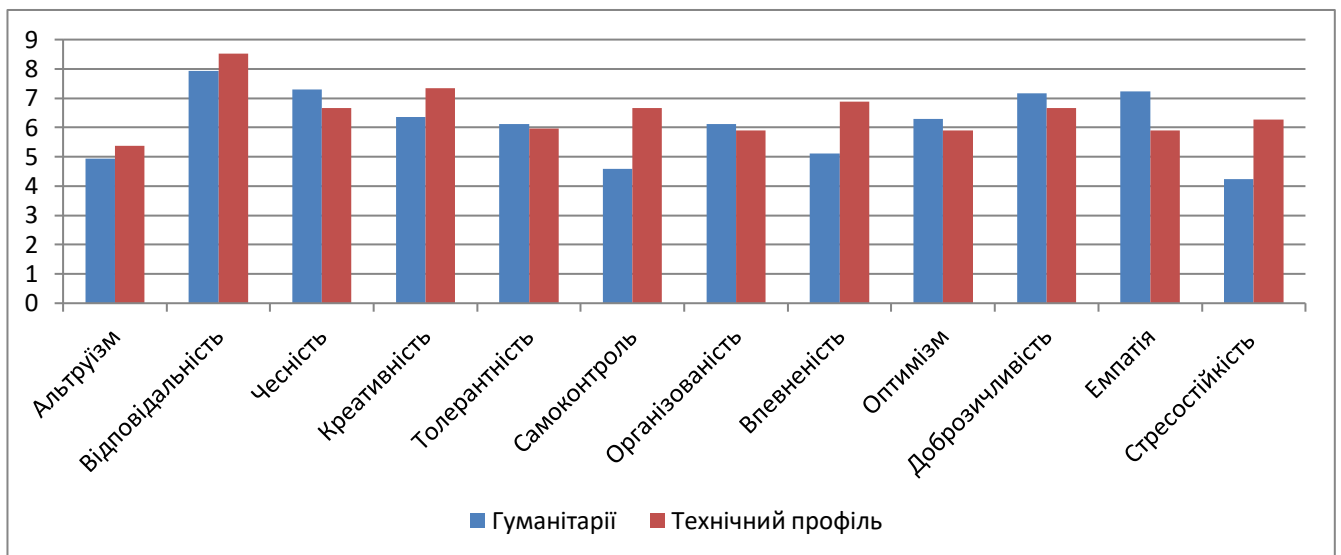

Рис. 2.2 Середньостатистичні показники позитивних рис характеру у студентів 4 курсу.

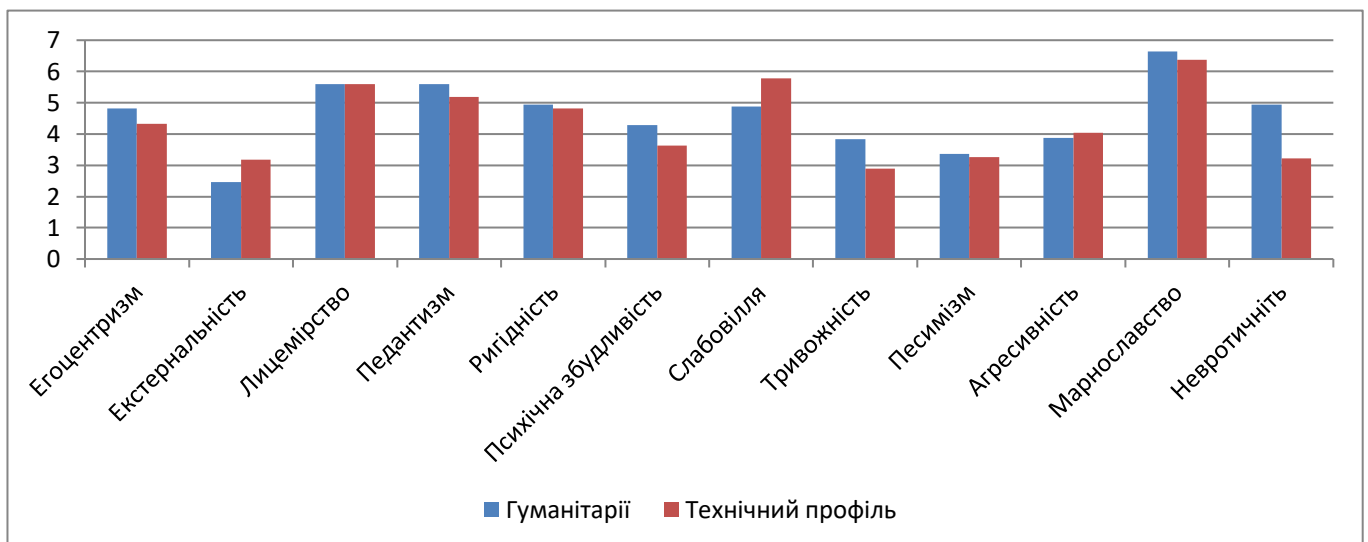

Рис. 2.3. Середньостатистичні показники негативних рис характеру у студентів 4 курсу.

Дослідження рівня актуалізації психологічних сфер особистості за методикою «Гармонійність особистісного розвитку» показало, що у студентів найбільш реалізованими виявилися комунікативна сфера комунікативна, сфери творчого саморозвитку і сімейних стосунків (Рис. 2.4-2.5). Найменш реалізованими і

психологічно проблемними виявилися сфери здоров'я, відпочинку, кохання та духовна сфера. Тому саме ці психологічні сфери є предметом духовно-психологічного супроводу студентів та випускників закладів вищої освіти.

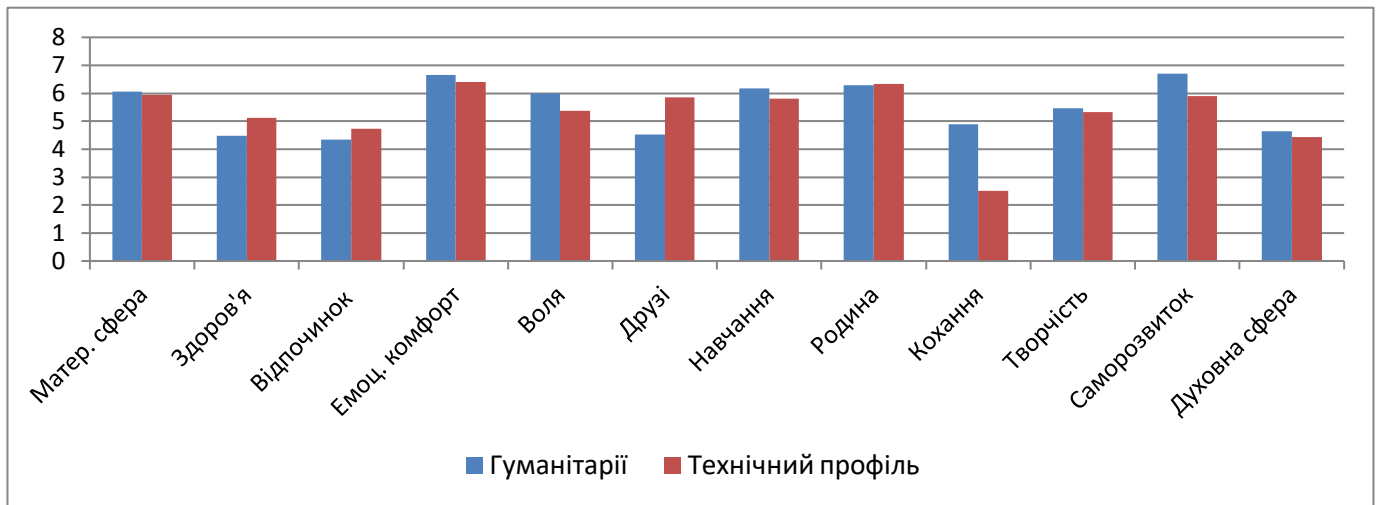

Рис. 2.4. Середньостатистичні показники реалізації сфер життєдіяльності особистості у студентів гуманітарного та технічного профілю.

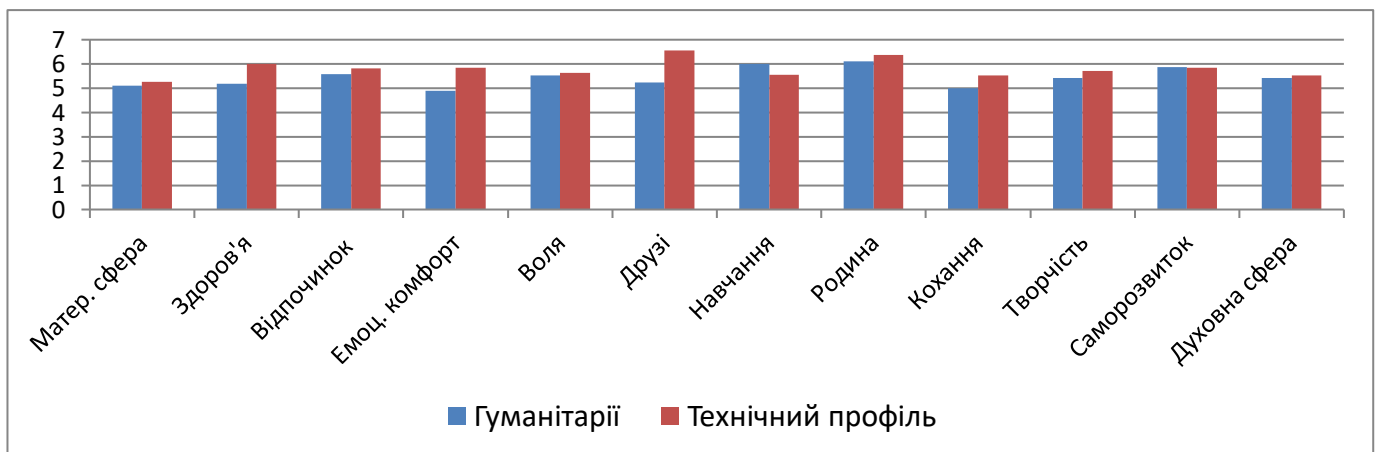

Рис. 2.5. Середньостатистичні показники задоволеності функціонуванням сферами життя особистості у студентів гуманітарного та технічного профілю.

Нереалізованою але особистісно цінною є сфера кохання. Цікавим є факт, що незважаючи на виражену нереалізованість у цій сфері, студенти (особливо технічного профілю) демонструють цілковиту задоволеність власним особистим життям. Це може свідчити або про низький рівень рефлексії, або високий рівень психологічного захисту «витіснення» – коли людина ніби закриває очі на існуючу проблему і демонструє стан повного благополуччя. Але саме цей феномен є підґрунтям невротичного розвитку особистості.

Стосовно *реалізації* зазначених сфер студенти-гуманітарії випереджають представників технічного профілю у навчанні, саморозвитку, актуалізації волі,

комунікативної та духовної сфер. Проте студенти технічного профілю мають більш високі показники задоволеності сфер здоров'я, відпочинку, комунікації та емоційного комфорту.

Отже, кожний з типів студентства гуманітарного і технічного профілів має свої позитивні й негативні риси характеру, а також відмінності в актуалізації психологічних сфер особистісного функціонування. Це зумовлює різноманітність підходів до змісту при розробці заходів психологічного супроводу навчання випускників закладів вищої освіти. Так, психологічний супровід навчання студентів технічного профілю має бути спрямованим на розвиток самоусвідомлення, саморефлексії, емпатії, навичок побудови конструктивних взаємин з представниками протилежної статі, які мають базуватися на подоланні власного егоцентризму. А психологічний супровід навчання студентів-гуманітаріїв має спрямовуватися на розвиток впевненості, самоконтролю, стресостійкості, а також здобуття навичок конструктивного відпочинку, самовідновлення фізичних і психічних ресурсів з метою збереження власного здоров'я.

Дослідження особливостей *духовного потенціалу* випускників ЗВО показало, що 51,1 % осіб мають *високий* рівень духовного потенціалу (інтеграції вольових якостей з духовною спрямованістю). Така особистість прагне до реалізації гуманістичних, естетичних, екологічних цінностей; вона здатна до відповідальності, самопізнання, самовдосконалення, самоактуалізації, прагне знайти духовний сенс у багатьох явищах дійсності. Особистість, що має *середній* рівень духовного потенціалу (43,7 %), проявляє зусилля щодо подолання своїх недоліків, підтримує доброзичливі стосунки з іншими, проявляє до них повагу, справедливість, намагається жити за загальнолюдськими принципами, веде здоровий спосіб життя, прагне до самостійного завершення розпочатих справ. Людина з *низьким* рівнем духовного потенціалу (5,2 %) не дотримується моральних принципів, недоброзичлива, не толерантна, не несе відповідальності за свої вчинки й стосунки. Деактуалізація духовного потенціалу проявляється у фіксації суто на біологічних потребах, байдужості до оточуючих, до природи й духовного світу.

Для перевірки гіпотези щодо впливу духовного потенціалу на гармонійність

характеру нами було проведено дослідження за допомогою *методу полярних груп*.

У загальній вибірці були виділені підгрупи з гармонійним і дисгармонійним характером, серед яких визначено відсотковий розподіл осіб з різним рівнем духовного потенціалу (рис. 2.6).

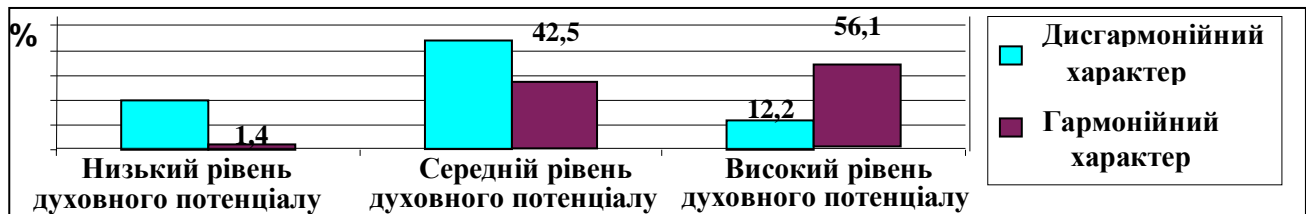

Рис. 2.6. Рівень духовного потенціалу у вибірках з дисгармонійним та гармонійним характером (у %).

Виявилося, що у вибірці з дисгармонійним характером переважає відсоток представників низького (20,1%) та середнього (67,7%) рівня духовного потенціалу, а у вибірці з гармонійним характером значно превалюють особи з високим рівнем духовного потенціалу (56,1%). Таким чином було доведено, що духовний рівень особистості зумовлює гармонійність її характеру.

Для встановлення найбільш проблемних психологічних сфер при переході до дорослого віку нами було досліджено співвідношення рівня цінностей і рівня реалізації психологічних сфер у магістрів Національного авіаційного університету (рис. 2.7).

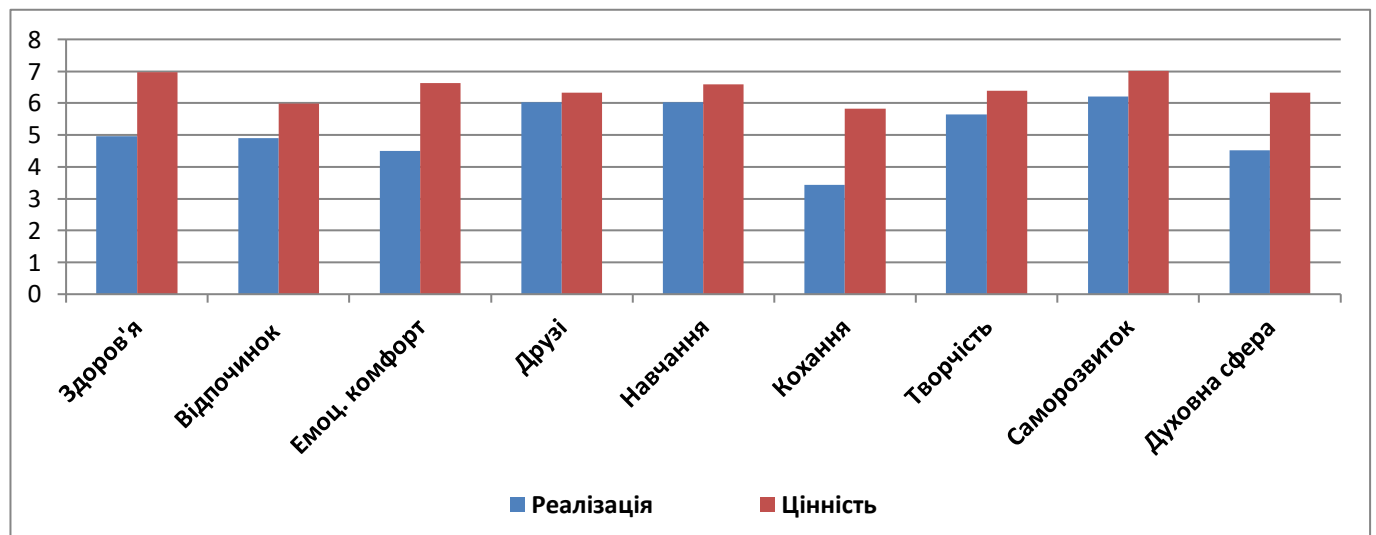

Рис. 2.7. Співвідношення рівня цінностей і рівня реалізації кожної з психологічних сфер у магістрів.

За результатами дослідження найбільш цінними для молоді є сфери здоров'я та саморозвитку. Друге місце посідають цінності емоційного комфорту, навчання й творчості. Найбільш розвинені комунікативна сфера (друзі), здатність до навчання і

саморозвитку. Найменш реалізованими, хоча й досить цінними, є сфери емоційного комфорту, духовності й особливо кохання. Саме цей факт зумовлює необхідність запровадження *духовно-психологічного* супроводу на етапі переходу до дорослого віку, адже цей вік є сенситивним щодо створення власної родини на основі довірливих взаємин, кохання, які стають можливими завдяки духовному розвитку особистості. Реалізація сфер здоров'я та відпочинку мають недостатній (середній) рівень, що визначає необхідність *емоційно-рекреаційного* напрямку психологічного супроводу.

Отже, *духовно-особистісний* та *емоційно-рекреаційний* розвиток є пріоритетними напрямками психологічного супроводу навчання сучасної молоді.

Для встановлення психологічних закономірностей впливу гармонійності характеру на реалізацію психологічних сфер особистості було проведено кореляційний аналіз між показниками реалізації різних психологічних сфер та характерологічними якостями.

За результатами кореляційного аналізу, гармонійність характеру позитивно корелює з духовним потенціалом ($r=0,41$) і з усіма сферами людського буття (коефіцієнти кореляції знаходяться у межах 0,33-0,56). Найбільш виражена кореляція гармонійності характеру спостерігається з реалізацією сфер здоров'я ($r=0,56$), відпочинку ($r=0,46$), творчості ($r=0,44$), саморозвитку ($r=0,42$), волі ($r=0,42$). На загальну гармонійність характеру найбільш вплинули емоційно-вольові та духовно-моральні якості (здатність до децентрації самоконтроль, стресостійкість, неагресивність, оптимізм (коефіцієнти кореляції знаходяться у межах 0,46-0,58)).

Отже, особистість з розвинутим духовним потенціалом, має єдність духовно-моральних та емоційно-вольових рис, здатна до гармонійного функціонування в усіх сферах свого життя. Духовний потенціал позитивно корелює з альтруїзмом, відповідальністю, чесністю, креативністю, самоконтролем, стресостійкістю, оптимізмом, доброзичливістю, емпатією, цінністю майже усіх сфер особистості (коефіцієнти кореляції знаходяться у межах 0,32-0,63) і позначається на самореалізації людини у саморозвитку ($r = 0,70$), духовності ($r = 0,57$), творчості ($r = 0,54$), що сприяє задоволеності емоційно-вольової ($r= 0,34$), пізнавальної ($r= 0,31$) та комунікативної ($r= 0,27$) сфер. Негативна кореляція духовного потенціалу

спостерігається з цінністю матеріальної сфери ($r = -0,31$).

Отже, суто матеріальна спрямованість перешкоджає актуалізації духовного потенціалу, який зумовлює гармонійну самореалізацію особистості в усіх сферах її життя.

На реалізацію матеріальної сфери впливають креативність ($r = 0,43$), толерантність ($r = 0,30$), організованість ($r = 0,43$), стресостійкість ($r = 0,30$), впевненість ($r = 0,27$), оптимізм ($r = 0,46$), доброзичливість ($r = 0,31$), рефлексія ($r = 0,31$). Відтак, успіх в бізнесі забезпечують креативні, вольові, емоційно-позитивні й комунікативні якості, але вони є суто інструментальними в контексті особистісного розвитку. Якщо людина не має духовно-моральної спрямованості, то однобічна актуалізація її психологічного ресурсу ніби перешкоджає цілісному розвитку її особистості.

Благополуччя у сфері здоров'я впливає на загальну гармонійність характеру ($r = 0,56$), організованість ($r = 0,82$), оптимізм ($r = 0,70$), самоконтроль ($r = 0,41$), впевненість ($r = 0,46$), стресостійкість ($r = 0,40$), креативність, чесність, доброзичливість ($r = 0,31-0,35$) і позначається на сферах відпочинку ($r = 0,47$), творчості ($r = 0,34$), кохання ($r = 0,30$), емоційно-вольовій ($r = 0,40$) та комунікативній сферах ($r = 0,62$). Негативна кореляція спостерігається з песимізмом ($r = -0,60$), педантичністю ($r = -0,54$), слабовіллям ($r = -0,49$), невротичністю ($r = -0,40$), лицемірством ($r = -0,36$), екстернальністю ($r = -0,32$). З духовною сферою здоров'я взагалі не корелює. Це означає, що до духовної самоактуалізації здатна навіть зовсім хвора людина.

Отже, здоров'я допомагає функціонувати особистості у горизонтальному (соціально-матеріальному) вимірі й жодним чином не впливає на її духовний розвиток.

Реалізація *комунікативної* сфери (спілкування) має позитивну кореляцію з гармонійністю характеру, оптимізмом, організованістю, доброзичливістю, впевненістю, чесністю, самоконтролем, альтруїзмом, усвідомленням загальної єдності (коефіцієнти кореляції знаходяться у межах $0,27-0,56$) і позначається на задоволеності майже усіх сфер (особливо навчання, відпочинку, здоров'я) за виключенням сфер духовності й кохання. Таким чином, комунікабельність не забезпечує духовного розвитку й особистого щастя людини.

Сфера *навчання* позитивно корелює з гармонійністю характеру, впевненістю, організованістю, чесністю (коефіцієнти кореляції знаходяться у межах $0,30-0,43$) і

позначається на сфері сімейних стосунків ($r = 0,38$), комунікабельності ($r = 0,51$), коханні ($r = 0,29$) й духовній сфері ($r = 0,31$). Отже прагнення до навчання зумовлює не лише професійне становлення особистості, а й духовний розвиток, гармонію в родині, дружбі й коханні. І це не дивно, адже, людина, що прагне до пізнання, конструктивно використовує свої знання як в професійному, так й в особистому житті.

Емоційна та *вольова* сфери пов'язані між собою ($r = 0,31$), з гармонійністю характеру ($r = 0,42$), духовним потенціалом ($r = 0,34$), сферами здоров'я ($r = 0,40$), відпочинку ($r = 0,39$). Емоційний комфорт має тісний зв'язок з духовною сферою ($r = 0,31$) на відміну від волі, яка корелює з самореалізацією ($r = 0,31$) і творчістю ($r = 0,44$). Таким чином, можна заключити, що воля є суто інструментальною сферою людського існування, а емоційний комфорт – є своєрідним «барометром» духовного благополуччя особистості.

Реалізація сфери *кохання* корелює лише з цінностями кохання ($r = 0,64$), родини ($r = 0,27$), оптимізмом ($r = 0,38$), організованістю ($r = 0,34$). Задоволеність власним коханням також позитивно корелює з гармонійністю характеру ($r = 0,35$), стресостійкістю ($r = 0,27$), реалізованістю у матеріальній сфері ($r = 0,53$), здоров'ї ($r = 0,42$), навчанні ($r = 0,31$), творчості ($r = 0,30$). Отже, щасливе кохання спонукає здорову, характерологічно гармонійну людину до творчості, навчання та самореалізації.

Показники самореалізації особистості у *творчості*, *саморозвитку* та *духовності* мають схожі кореляції: вони позитивно корелюють між собою, а також з чесністю, креативністю, оптимізмом, самоконтролем, волею, впевненістю, гармонійністю характеру, духовним потенціалом, децентрацією, самореалізацією у навчанні, коханні (коефіцієнти кореляції знаходяться у межах 0,30-0,70). Негативна кореляція існує з педантичністю ($r = -0,27$), лицемірством ($r = -0,39$). Проте є деякі розбіжності: до саморозвитку більш схильні особи жіночої статі, яким притаманні емпатія ($r = 0,37$) і марнославство ($r = 0,33$); духовна самореалізація сприяє зниженню тривожності ($r = -0,30$) й набуттю емоційного комфорту ($r = 0,31$), самореалізація у творчості сприяє зниженню екстернальності ($r = -0,29$), агресивності ($r = -0,26$), песимізму ($r = -0,30$) й зростанню толерантності ($r = 0,35$), стресостійкості ($r = 0,33$), актуалізації комунікативної ($r = 0,29$) і матеріальної ($r = 0,39$) сфер.

Отже, духовно-творча самореалізація зумовлює інтегральний саморозвиток особистості й здатність до побудови конструктивних близьких стосунків, а творчість, яка не підкріплюється духовною мотивацією сприяє переважно соціальній адаптації та прагматичному самоствердженню у матеріальній сфері.

Методом факторного аналізу було визначено 20 факторів які зумовлюють гармонізацію та дисгармонізацію особистісного розвитку випускників університету.

До факторів *гармонізації* належать фактори: *гармонійного особистісного розвитку; емоційно-вольового самоконтролю; початкового духовного саморозвитку; духовного саморозвитку при дисгармонійному характері; спрямованості до творчості та навчання; фактори подолання емоційного дискомфорту вольовим саморозвитком і творчістю; духовно-емоційної рівноваги; сублімації.*

До факторів *дисгармонізації* особистісного розвитку належать: *фактор суто матеріальної орієнтації; матеріально-сімейної орієнтації; спрямованості суто до дозвільного спілкування; духовної орієнтації з недбалістю до навчання; юнацького максималізму; дефіцитарного існування (орієнтація на відпочинок і матеріальний комфорт); невротичного інфантилізму; жорсткої самовпевненості або навпаки неконструктивної м'якості і слабовілля; прагматичної самореалізації у навчанні й творчості; психофізичної виснаженості; психологічний механізм «знецінення».*

Далі наведено опис та інтерпретація кожного фактора.

ФАКТОРИ ГАРМОНІЗАЦІЇ ОСОБИСТІСНОГО РОЗВИТКУ.

1. Фактор *гармонійного розвитку* має високу позитивну кореляцію з показниками реалізації усіх психологічних сфер особистості (коефіцієнти кореляції знаходяться у межах 0,33-0,79), духовного потенціалу ($r=0,64$), а також з такими рисами як чесність ($r=0,55$), креативність ($r=0,59$), толерантність ($r=0,33$), самоконтроль ($r=0,54$), організованість ($r=0,73$), впевненість ($r=0,61$), оптимізм ($r=0,77$), доброзичливість ($r=0,41$), стресостійкість ($r=0,54$). Негативна кореляція спостерігається з такими якостями як екстернальність ($r=0,-42$), лицемірство ($r=-0,32$), педантичність ($r=-0,65$), песимізм ($r=-0,64$), невротичність ($r=-0,49$), слабовілля ($r = -0,46$), тривожність ($r = -0,30$), психічна збудливість ($r = -0,29$), агресивність ($r = -0,26$).

Отже, індикаторами повноцінного функціонування усіх психологічних сфер є

духовність, емоційна стійкість, оптимістичність, організованість, стресостійкість, креативність, доброзичливість.

1. Фактор *«Емоційно-вольовий самоконтроль»* сприяє гармонізації характеру особистості, зумовлюючи розвиток оптимізму, стресостійкості, доброзичливості, впевненості, самоконтролю, чесності, толерантності, емпатії (коефіцієнти кореляції знаходяться у межах 0,29-0,76) та знижуючи рівень егоцентризму ($r=-0,26$), екстернальності ($r=-0,43$).

2. Фактор *початкового духовного розвитку* визначає психологічно нестійкий стан особистості: з одного боку, задоволеність функціонуванням майже усіх психологічних сфер (коефіцієнти кореляції знаходяться у межах 0,25-0,38), самореалізація у навчанні ($r=0,33$), дружбі ($r=0,38$), творчому саморозвиткові ($r=0,34$), задоволеність відпочинком ($r=0,38$), а з іншого боку – відсутності реального відпочинку ($r=-0,42$), емоційного комфорту ($r=-0,34$), слабкій волі ($r=-0,29$), що відображається у неорганізованості ($r=-0,31$), слабовіллі ($r=0,29$), безвідповідальності ($r=-0,30$), несформованості рефлексії ($r=-0,33$), самоконтролю ($r=-0,28$). Необхідність подолання цього суперечливого стану зумовлює початок свідомого духовного розвитку особистості (про це свідчить кореляція з цінністю духовності ($r=0,27$)). Отже, суперечливість психологічного стану зумовлює психологічний дискомфорт, який стає детермінантою духовного розвитку особистості.

3. Фактор *духовного саморозвитку при дисгармонійному характері* пов'язаний з високим рівнем духовного потенціалу ($r=0,51$), цінністю усіх психологічних сфер (коефіцієнти кореляції знаходяться у межах 0,29-0,55) та їх нереалізованістю (коефіцієнти кореляції знаходяться між -0,45 та -0,25) за виключенням сфери саморозвитку ($r = 0,58$). Зазначений фактор пов'язаний також з набором таких суперечливих рис як: чесність ($r=0,39$), емпатія ($r=0,34$), з одного боку, і екстернальність ($r=0,41$), педантичність ($r=0,36$), ригідність ($r=0,54$), психічна збудливість ($r=0,54$), тривожність ($r=0,59$), агресивність ($r=0,52$), марнославство ($r=0,59$), невротичність ($r=0,55$) при відсутності толерантності ($r=0,-38$) й самоконтролю ($r=0,-40$), з іншого боку. Інтерпретація зазначеного фактору може свідчити про невротичний стан особистості, що проявляється у неузгодженості

декларованих і діючих цінностей за рахунок несформованості конструктивних характерологічних рис. Духовний потенціал (високий рівень рефлексії, трансценденції та усвідомлення загальної єдності), з одного боку, спонукає людину до особистісного саморозвитку, а з іншого, унеможлиблює його, оскільки ще не сформований характерологічний базис для його конструктивної самораалізації. Цей фактор ми відносимо до факторів гармонізації, оскільки, за даними наших попередніх досліджень, саме неперервність духовного розвитку людини визначає поступову гармонізацію її характеру.

4. Фактор *«Спрямованість до творчості та навчання»* притаманний більш старшим студентам ($r = 0,34$). Він проявляється у прагненні до творчості ($r = 0,51$), навчання ($r = 0,38$) і виступає психологічним захистом сублімації при незадоволеності станом здоров'я ($r = -0,28$) і відсутністю кохання ($r = -0,43$). Сферами компенсації також частково виступають духовна ($r = 0,29$), вольова ($r = 0,23$), спілкування з батьками ($r = 0,31$). Ми відносимо цей фактор до факторів гармонізації особистісного розвитку, оскільки він спрямовує людину на шлях конструктивного подолання фрустрації, пов'язаної з коханням за допомогою навчання, творчості.

5. Фактор *«Подолання емоційного дискомфорту вольовим саморозвитком і творчістю»* притаманний переважно студентам, старшим за віком ($r = 0,27$), які успішно реалізують себе у матеріальній сфері ($r = 0,26$), але мають психологічні проблеми, пов'язані з емоційною нестійкістю ($r = -0,22$), песимізмом ($r = 0,26$), ригідністю ($r = 0,28$), відсутністю емпатії ($r = -0,32$), що спонукає особистість до лицемірства ($r = 0,29$), за допомогою якого можна приховати емоційну неврівноваженість. Проте подолання емоційного дискомфорту здійснюється шляхом активізації вольової сфери ($r = 0,31$), актуалізації цінностей саморозвитку ($r = 0,37$) і творчості ($r = 0,26$). Вольові зусилля у напрямі творчого саморозвитку сприяють також подоланню егоцентризму ($r = -0,34$) й марнославства ($r = -0,40$). Отже, Фактор *«Подолання емоційного дискомфорту вольовим саморозвитком і творчістю»* сприяє гармонізації особистісного розвитку.

6. Фактор *духовно-емоційної рівноваги* визначає гармонійний стан особистісного функціонування, а саме: емоційний комфорт ($r = 0,37$), задоволеність

духовним розвитком ($r=0,42$) у сполученні з цінностями вольових якостей ($r=0,38$), відпочинку ($r=0,42$) і матеріального благополуччя ($r=0,25$). Такий стан психологічної урівноваженості сприяє формуванню чесності ($r=0,23$), толерантності ($r=0,23$) й перешкоджає розвитку егоцентризму ($r=-0,41$) та психічної збудливості ($r=-0,28$). Отже, духовно-емоційна рівновага є одночасно фактором і результатом гармонізації особистісного розвитку.

8. Фактор «Сублімації» полягає у поєднанні суперечливих тенденцій, а саме: з одного боку – егоцентризму ($r=0,29$), знецінення емоційного комфорту ($r=-0,41$), фрустрації матеріальних потреб ($r=-0,35$), а з іншого боку – задоволеністю сфер саморозвитку ($r=0,34$), творчості ($r=0,24$), емоційного комфорту ($r=0,28$). Цей фактор можна інтерпретувати як психологічний механізм «виживання в скрутних матеріальних умовах». Витіснення цінності емоційного комфорту, занурення у творчий саморозвиток допомагає людині абстрагуватися від матеріальних проблем і подолати емоційні негаразди.

II. ФАКТОРИ ДИСГАРМОНІЗАЦІЇ ОСОБИСТІСНОГО РОЗВИТКУ.

9. Фактор «Суто матеріальна орієнтація» зумовлений прагненням до самореалізації у матеріальній сфері ($r = 0,49$) й сфері збереження здоров'я ($r = 0,42$) (спорт, фізична краса) при ігноруванні цінностей родини ($r= - 0,25$), творчості ($r = - 0,27$), саморозвитку ($r = - 0,36$). Вплив зазначеного фактору супроводжується розвитком деструктивної креативності ($r = 0,30$), яка поєднана з екстернальністю ($r = 0,23$), агресивністю ($r = 0,25$), слабовіллям ($r=0,26$), тривожністю ($r=0,27$). Інакше кажучи, творчість, що спрямована на обслуговування лише тілесних і матеріальних потреб людини не має нічого спільного з духовною творчістю. Отже, суто матеріальноорієнтація перешкоджає цілісності особистісного розвитку й зумовлює дисгармонійність характеру.

10. Фактор *матеріально-сімейної орієнтації* притаманний переважно дівчатам, які спрямовані на реалізацією сфер родини ($r = 0,43$), кохання ($r = 0,33$), творчості ($r=0,37$), матеріальної сфери ($r=0,39$) при неприйнятті духовних цінностей ($r=-0,45$). Цей фактор пов'язаний з невротичністю ($r=0,39$), слабовіллям ($r=0,25$), поганим самопочуттям ($r=-0,39$), підвищеною рефлексією ($r=0,35$). Інакше кажучи,

орієнтація суто на матеріальні та сімейні цінності при ігноруванні духовних дисгармонізує особистість, послаблює волю. Рефлексія і творчість виступають формами психологічної компенсації.

11. Фактор *спрямованості до суто дозвільного спілкування* виступає як психологічний механізм компенсації незадоволеністю станом інтимно-особистісних стосунків, кохання ($r = -0,33$), який спрямовує молоду людину не на професійне й особистісне зростання, а на шлях психологічного розслаблення і дозвільного спілкування. Наслідком впливу цього фактору є формування внутрішнього локусу контролю та наступних особливостей ціннісної ієрархії молодих людей: високого рівня цінності відпочинку ($r=0,44$), прагнення до спілкування ($r=0,32$), дещо до творчості ($r=0,26$) і матеріального комфорту ($r=0,23$) при неприйнятті цінностей навчання ($r=-0,27$) та духовного розвитку ($r=-0,25$). Проте слід зазначити, що довготривале перебування у стані відпочинку перешкоджає розвитку вольових і духовних якостей, оскільки позбавляє людину духовного напруження і набуття конструктивного психологічного досвіду.

12. Фактор *«Духовно-сімейна орієнтація з недбалістю до навчання»* зумовлений сполученням повноцінної реалізації сімейних ($r=0,39$) і духовних ($r=0,48$) сфер з нехтуванням цінностями навчання ($r=-0,28$), саморозвитку ($r=-0,45$), емоційного комфорту ($r=-0,29$). Дія зазначеного фактору сприяє розвитку, з одного боку, розвитку толерантності ($r=0,49$), а з іншого – таких негативних рис як егоцентризм ($r=0,24$), слабовілля ($r=0,30$), песимізм ($r=0,28$). Отже, відсутність мотивації до навчання, навіть за умови прагнення до духовного розвитку і наявності сімейних стосунків, визначає нецілісність й суперечливо-дисгармонійне становлення характеру особистості.

13. Фактор *юнацького максималізму* також визначає суперечливість характерологічних проявів, а саме: чесності ($r=0,65$), відповідальності ($r=0,24$), альтруїзму ($r=0,26$), які сполучаються з нетолерантністю ($r=-0,53$), недоброчливістю ($r=-0,27$), екстернальністю ($r=0,50$). Цей фактор зумовлює формування особистості типу принципного «правдолюбца», який прагне до істини й порядку шляхом звинувачення інших людей, що перешкоджає конструктивній

соціально-психологічній адаптації особистості.

14. Фактор *«Дефіцитарне існування»* спрямовує людину у бік суто матеріального життя (домінування цінностей матеріального благополуччя, здоров'я, емоційного комфорту, родини (коефіцієнти кореляції знаходяться у межах 0,27-0,69) при неприйнятті вищих цінностей – саморозвитку ($r = -0,40$), творчості ($r = -0,42$), духовності ($r = -0,28$)). Такий особистісний розвиток пов'язаний з формуванням егоцентризму ($r = 0,37$), психічної збудливості ($r = 0,44$), агресивності ($r = 0,46$), ригідності ($r = 0,33$) при низькому рівні духовного потенціалу ($r = -0,49$), відповідальності ($r = -0,43$), емпатії ($r = -0,39$), креативності ($r = 0,38$).

Отже, відсутність духовної спрямованості сприяє розвитку дисгармонійного характеру й обмежує особистісний розвиток межами суто матеріального існування.

15. Фактор *«Невротичний інфантилізм»*, притаманний особам чоловічої статі ($r=0,50$), молодшим за віком ($r=-0,43$), й сприяє розвитку, з одного боку, неецентричності ($r = -0,35$), відповідальності ($r=0,62$) й стресостійкості ($r=0,40$), а, з іншого, зумовлює екстернальність ($r=-0,34$), неорганізованість ($r=-0,56$) і песимізм ($r = 0,47$). Відтак, невротичний інфантилізм проявляє себе у суперечливих характерологічних тенденціях і перешкоджає гармонійному особистісному розвитку.

16. Фактор *«Жорстка чоловіча самовпевненість»*, притаманний переважно юнакам ($r=0,61$) і пов'язаний з самоконтролем ($r=0,46$), впевненістю ($r=0,69$), креативністю ($r=0,28$), егоцентризмом ($r=0,34$) за відсутністю альтруїзму ($r=-0,47$), доброзичливості ($r=-0,58$), відповідальності ($r=-0,30$), емпатії ($r=-0,67$). Отже, вольові якості, що не обмежуються духовно-моральними принципами, зумовлюють жорсткість характеру, яка перешкоджає конструктивній психологічній адаптації особистості.

17. Фактор *неконструктивної жіночої м'якості й слабовілля*, що притаманний переважно дівчатам, пов'язаний з доброзичливістю ($r=0,70$), альтруїзмом ($r=0,55$), толерантністю ($r=0,34$), емпатією ($r=0,53$) при наявності емоційного дискомфорту ($r=-0,44$) (непевненості ($r=0,43$), тривожності ($r=0,43$)), прагнення до реалізації сімейних стосунків ($r=0,50$), кохання ($r=0,48$), спілкування ($r=0,31$), відпочинку ($r = 0,29$) при неприйнятті цінностей духовності ($r = - 0,29$), творчості ($r = - 0,29$), саморозвитку ($r = - 0,41$) і волі ($r=-0,42$). Відтак, відсутність духовно-творчого

саморозвитку супроводжується слабкістю емоційно-вольової саморегуляції особистості й здатністю лише до поверхового, хоча й доброзичливого спілкування. Отже, цей фактор ми відносимо до факторів дисгармонізації, оскільки він зумовлює нецілісність і суперечливість особистісного розвитку.

18. Фактор *«Прагматична самореалізація у творчості та навчанні»* зумовлений цінностями творчості ($r = 0,32$), навчання ($r = 0,26$), саморозвитку ($r = 0,21$) при незадоволеності стосунками з однолітками ($r = -0,30$) унаслідок лицемірства ($r = 0,31$), егоцентризму ($r = 0,21$). Інакше кажучи, творчість і навчання спрямовуються не на духовну мету, а на обслуговування марнославства людини (заради престижу, статусу тощо). Зазначений фактор сприяє розвитку вольових якостей ($r = 0,24$) і стресостійкості ($r = 0,26$), які за умови егоцентризму спрямовують особистість на шлях суто прагматичного самоствердження.

19. Фактор *«Психофізична виснаженість»* відображає емоційний дискомфорт ($r = -0,22$), погане самопочуття ($r = -0,24$), прагнення до відпочинку ($r = 0,29$), викликає погіршення стосунків в родині ($r = -0,25$). Впевненість ($r=0,26$) досягається за рахунок педантизму ($r=0,30$). Проте психофізична виснаженість сприяє розвитку духовної чутливості, яка стає основою духовного розвитку особистості ($r=0,26$). Отже, зазначений фактор відбиває перехідний (кризовий) стан особистісного розвитку, що за умови належного спрямування і гармонійного оточення може сприяти духовному розвитку особистості.

20. Фактор, що визначає *психологічний механізм «знецінення»* поєднує в собі суперечливі ознаки: відповідальність ($r=0,42$) і екстернальність ($r=0,32$); самоконтроль ($r=0,28$), стресостійкість ($r=0,49$) і неорганізованість ($r=0,27$), слабовілля ($r=0,35$); духовна незадоволеність ($r=-0,29$), нереалізованість себе у коханні ($r=-0,50$), навчанні ($r=-0,36$) при знеціненні самого кохання й відпочинку ($r = -0,28$). Компенсацією виступають цінність вольової сфери ($r = 0,28$) та задоволеність дружніх ($r = 0,34$) та родинних ($r = 0,26$) стосунків. Можемо припустити, що психологічний механізм «знецінення» зумовлений недостатнім розвитком рефлексії, працює за схемою самовиправдання: якщо я не маю певних чеснот, то вони мені й не потрібні. Отже, слабовілля й бездуховність зумовлюють

нездатність особистості до саморозвитку і досягнення мети.

Психологічний супровід студентів має спрямовуватись на підсилення факторів гармонізації особистісного розвитку та усвідомлення і поступове нівелювання факторів дисгармонізації.

Відтак, емпіричне дослідження характерологічного розвитку випускників ЗВО дозволило встановити, що: студенти-технічного профілю більш егоцентричні, але відповідальні, впевнені, стресостійкі й креативні; а гуманітарії більш чесні, доброзичливі, емпатійні, але тривожні слабовільні, песимістичні. Гуманітарії випереджають представників технічного профілю у навчанні, саморозвитку, духовності, дружніх стосунках. Проте студенти технічного профілю мають емоційний комфорт, оскільки задоволені своїм здоров'ям та відпочинком.

Духовний потенціал зумовлює гармонійну самореалізацію особистості в усіх її сферах життєдіяльності. Прагнення до навчання зумовлює не лише професійне становлення, а й духовний розвиток, гармонію в родині, дружбі, коханні, адже людина, що прагне до пізнання, конструктивно використовує свої знання як в професійному, так й в особистому житті. Духовно-творча самореалізація зумовлює інтегральний саморозвиток особистості й здатність до побудови конструктивних стосунків.

Чинниками гармонізації характеру випускників ЗВО є духовний розвиток, естетично-творча діяльність. Однобічне інтелектуальне навантаження зумовлює дисбаланс між інтелектуальним, моральним, емоційним та фізичним розвитком особистості, що викликає низку психологічних проблем. Враховуючи психологічні особливості студентів гуманітарного та технічного профілів, зміст духовно-психологічного супроводу навчання студентів ЗВО має свою специфіку і має бути спрямований на опанування вищими духовно-творчими цінностями.

2.1.7. Духовно-психологічний супровід, спрямований на гармонізацію характерологічного розвитку випускників закладів вищої освіти

В умовах реформ системи вищої освіти, надзвичайно підвищується роль духовно-психологічного супроводу студентів в процесі навчання. Складна культурно-освітня ситуація, що склалася у сучасному українському суспільстві,

крах ідеологій, відсутність ефективної системи моральних і смислотворчих засад вимагають радикального впровадження духовних принципів, які апробовані тривалим національним, у тому числі, й дореволюційним досвідом. В системі національної освіти необхідно створити ефективні психолого-педагогічні умови духовного розвитку студентів. Для цього необхідний комплексний підхід, який забезпечуватиме створення у навчальних закладах духовної атмосфери, оскільки введення окремих спецкурсів у програму навчання не може забезпечити формування духовного світогляду молоді [17]. Тому сьогодні перед психологічною наукою гостро постає завдання створення концепції духовно-морального виховання, яка спрямована на розвиток духовних психологічних засад протистояння сурогату неструктурованих ідеологій, що перешкоджають гармонійному становленню дорослої особистості.

Структура психологічного супроводу навчання студентів ЗВО

Сьогодні у зв'язку із загостренням конкуренції на ринку праці багато молодих професіоналів (інженерів, педагогів, лікарів) змушені змінювати свою кваліфікацію, оскільки не витримують економічного і психологічного тиску. Створення засобів психологічного супроводу навчання студентів університетів зумовлене необхідністю надання їм психологічної допомоги у вирішенні психологічних проблем в процесі адаптації до умов навчання та переходу до самостійного дорослого життя. Психологічний супровід має ґрунтуватися на врахуванні вікових психологічних особливостей студентів.

За переконанням Є. Ф. Зеєра, на початкових етапах професійної освіти на перший план виступає проблема розвитку особистості студента, набуття статусу суб'єктності власного життя, життєвого самовизначення, і лише на цій підставі – професійне становлення. На подальших стадіях професійного становлення – співвідношення особистісного і професійного розвитку набуває характер динамічної цілісності. На етапі професіоналізації професійний розвиток починає домінувати над особистісним [8].

Змістом психологічного супроводу є оптимізація особистісного розвитку

студента, набуття здатності до життєвого проектування, духовного і професійного самовизначення. Робота психологічної служби університетів має забезпечуватися психологом, соціальним педагогом навчального закладу та кураторами студентських груп. Функціонування психологічної служби закладу вищої освіти є складно організованим процесом, який містить всі форми практичної діяльності в логічній послідовності. К. В. Бабак зазначає, що між професіоналізацією і життєдіяльністю студента існує компенсація: за умови неможливості досягти самореалізації в одній галузі, людина прагне компенсувати це в іншій [2].

Психологічний супровід студентів має наступні *компоненти*:

1. *Моніторинг динаміки* особистісного і професійного розвитку в процесі професійної підготовки, який дозволяє фіксувати та своєчасно реагувати на фактори нерівномірності розвитку особистості. Моніторинг базується на методах психодіагностики та поточного контролю успішності навчання студентів й спрямований на визначення: 1) особливостей особистісного розвитку; 2) досягнень у професійному навчанні.
2. *Психологічна просвіта* (сприяння у надбанні студентами та педагогами психологічних знань, необхідних для особистісного розвитку, конструктивної самореалізації та професіоналізації). Психологічна просвіта забезпечується шляхом організації психологічних спецкурсів, семінарів, неформальних ситуацій спілкування педагогічного колективу та студентів, індивідуального психологічного консультування педагогів, студентів з питань навчання, життєвого самовизначення, взаємин, самовиховання тощо.
3. *Психологічна допомога* спрямована на допомогу студентам у подоланні криз в процесі особистісного розвитку. Методи психологічної профілактики, корекції, консультування, психотерапії, різноманітні тренінги сприяють особистісному розвитку, оптимізації міжособистісних стосунків в академічній групі та в педагогічному колективі.

Методами психологічного супроводу виступають: психологічна діагностика, лекції, психологічний тренінг; індивідуальне й групове консультування, включення до навчальних програм відповідних спецкурсів, організація цілісної системи

психолого-педагогічної діяльності, спрямованої на забезпечення соціально-психологічних умов успішного професійного навчання, підготовки до майбутньої професії, комунікації, духовно-особистісного зростання, саморозвитку, самореалізації особистості як суб'єкта власної життєтворчості. К. В. Бабак визначає наступні етапи психологічного супроводу особистісно-професійного розвитку: оптація, інтенсифікація, ідентифікація [2].

1. Етап *оптації* має на меті допомогу студентам у психологічній адаптації до умов навчання та за необхідності корекції професійного вибору. Змістом зазначеного етапу є забезпечення умов для самостійного свідомого вибору майбутньої професії. Регулювання активності студента формує позитивне самовідношення, готовність до психологічних самозмін, стимулює здатність до проектування альтернативних сценаріїв професійного становлення й прийняття відповідальності за своє професійне майбутнє.

Основними формами психологічного супроводу на етапі оптації є:

- надання студентам допомоги в адаптації до нових умов життєдіяльності;
- діагностика мотивації до навчання, ціннісних орієнтації, соціально-психологічних установок;
- допомога в розвитку навчальних умінь, регуляції своєї поведінки й життєдіяльності;
- психологічна підтримка студентів при подоланні труднощів самостійного життя;
- консультування студентів, що розчарувалися у вибраній спеціальності;
- корекція професійного самовизначення.

Критеріями успішного проходження оптації є адаптація студентів до навчального середовища, особистісне самовизначення, становлення власного стилю життя.

2. Етап *інтенсифікації* особистісно-професійного розвитку має на меті розвиток загальних і спеціальних здібностей особистості, інтелекту, самосвідомості, емоційно-вольової регуляції, конструктивних рис характеру.

Основні форми психологічного супроводу на етапі інтенсифікації:

- психодіагностика особливостей інтелектуального, соціального, характерологічного, духовного розвитку особистості;

- стимулювання духовно-особистісного саморозвитку;
- підтримка у вирішенні комунікативних проблем: допомога у здобутті навичок конструктивних взаємин (з однокурсниками, педагогами, батьками);
- консультування з питань встановлення гармонійних взаємин (інтимних, сімейних тощо);
- допомога у духовно-моральному самовизначенні, формуванні оптимістичної особистісної позиції, розвитку мотивації до самоосвіти, духовного самовдосконалення.

3. Етап *ідентифікації* полягає у формуванні професійної ідентичності студентів, готовності до практичної діяльності. Формами психологічного супроводу виступають:

- фінішна діагностика професійних здібностей;
- розвиток соціальної та професійної ідентичності (процесів ототожнення себе з певною соціальною або професійною групою, формування професійної готовності);
- оптимізація духовно-особистісного та професійного становлення;
- допомога у знаходженні професійного поля самореалізації та сенсу життя.

На основі теоретично обґрунтованих та експериментально досліджених закономірностей було визначено напрями і форми технології духовно-психологічного супроводу, що сприятиме гармонізації характерологічного розвитку студентів, педагогів, кураторів студентських груп закладів вищої освіти. Підґрунтям професійного розвитку виступає конструктивність особистісного становлення, що забезпечується шляхом духовного саморозвитку людини, який зумовлює гармонізацію характеру, створюючи психологічні умови для оптимального особистісного і професійного становлення. Зважаючи на це, психологічний супровід випускників закладів вищої освіти має спрямовуватися на створення умов духовної самоактуалізації та життєтворчості майбутнього професіонала. Нами розроблено систему духовно-психологічного супроводу випускників закладів вищої освіти, яка має основою насичення навчально-виховного процесу заходами духовно-творчого та морально-психологічного змісту.

Метою духовно-психологічного супроводу є створення в межах процесу навчальної взаємодії сприятливих психолого-педагогічних умов, що сприяють успішності навчання, оптимізації духовно-особистісного, гармонійно-характерологічного та професійного розвитку випускників університетів,

підвищенню рівня духовної просвіти, морального оздоровлення студентів та педагогічного складу.

Цільова аудиторія духовно-психологічного супроводу: студенти (магістри, бакалаври), педагоги (викладачі, куратори студентських груп).

Об'єктами психологічного супроводу виступають: 1) особистість студента; 2) особистість педагога; 3) процес професійного навчання студента у навчальному закладі.

Завданнями духовно-психологічного супроводу є:

- 1) психодіагностика наявного психологічного стану студентів (рис характеру, духовного потенціалу, професійних здібностей, інтересів, психологічних проблем);
- 2) адаптація до нових умов самостійного життя, корекція професійного самовизначення;
- 3) духовно-психологічна просвіта студентів, психологів, педагогів, кураторів;
- 4) розширення духовно-моральної самосвідомості, розвиток гармонійних якостей характеру, морально-комунікативних здібностей, пізнавальних процесів;
- 5) підтримка у вирішенні життєвих проблем (комунікативних, сімейно-побутових);
- 6) духовно-моральне і психологічне оздоровлення студентів та викладацького складу;
- 7) актуалізація духовного потенціалу, духовно-творча самоактуалізація особистості;
- 8) гармонізація характерологічного розвитку учасників навчально-виховного процесу;
- 9) формування професійно важливих якостей майбутнього фахівця.

Для здійснення психологічного супроводу студентської молоді бажано використовувати як *індивідуальні* (психологічне консультування) так і *групові* (психодіагностичні, лекційні, психотренінгові заняття) форми роботи; насичувати навчально-психологічний простір заходами духовно-творчого спрямування.

Напрями духовно-психологічного супроводу: психодіагностичний, соціально-адаптаційний, профорієнтаційний, психолого-консультативний, духовно-розвивальний (духовна самоактуалізація, гармонізація характеру і поведінки, розвиток здатності до морального вибору, моральних вчинків).

На основі вивчення особливостей особистісного розвитку сучасних магістрів було визначено конкретизоване **змістове** наповнення психологічного супроводу:

- соціально-психологічна адаптація до умов самостійного життя і навчання у ЗВО;
- ідентифікація себе з певною професією, розвиток професійних здібностей;

- корекція професійного вибору (професійна переорієнтація (за потребою));
- психологічна допомога у подоланні життєвих та вікових криз особистості;
- психологічна підтримка у складних життєвих ситуаціях;
- усвідомлення власних рис, психологічних проблем і реальних життєвих перспектив;
- допомога у розв'язанні міжособистісних та внутрішньоособистісних конфліктів;
- опанування навичками конструктивного спілкування з особами протилежної статі;
- гармонізація стосунків з оточуючими (взаємин з коханою людиною, родинних відносин, стосунків між студентами та викладачами тощо);
- розвиток духовної та психологічної культури особистості;
- орієнтація студентів на всебічний особистісний розвиток, духовну самоактуалізацію;
- опанування вищими цінностями: духовності, творчості, саморозвитку;
- розвиток психологічних механізмів духовного розвитку (самопізнання, децентрації, саморефлексії, усвідомлення загальної єдності);
- усвідомлення психологічного механізму знецінення та неузгодженості між декларованими і діючими цінностями;
- усвідомлення помилковості орієнтації на суто матеріальні й прагматичні цінності, ідеалізації сімейно-шлюбних стосунків;
- розвиток саморегуляції, стресостійкості, набуття емоційного комфорту;
- гармонізація якостей характеру (формування позитивного мислення, позитивних почуттів, морально-комунікативних якостей, сили волі, стресостійкості тощо);
- набуття навичок здійснення морального вибору у проблемних ситуаціях;
- допомога у духовному та релігійному самовизначенні особистості;
- сприяння духовно-моральній і творчій самоактуалізації особистості.

Модель системи духовно-психологічного супроводу викладачів, кураторів та студентів закладів вищої освіти представлено у вигляді схеми (рис. 2.7).

Психологічний супровід має *групові та індивідуальні форми*.

Індивідуальними формами психологічного супроводу є індивідуальне психологічне консультування студентів, викладачів, кураторів, батьків.

Рис. 2.7. Структура духовно-психологічного супроводу навчання дорослих в системі закладів вищої освіти.

До **групових** форм належить духовно-психологічна просвіта, яка має три етапи (психодіагностичний, культурно-освітній та гармонійно-поведінковий), що передбачає роботу з усіма учасниками навчально-виховного процесу – студентами,

практичними психологами, педагогами, кураторами.

Етапи психологічної просвіти.

1. *Психодіагностичний етап* має на меті вивчення психологічних якостей студентів: особливостей характеру, духовного потенціалу, мотивації до навчання, професійних намірів, здібностей, інтересів та психологічних проблем студентів; розвиток у них самоусвідомлення шляхом надання їм інформації стосовно результатів діагностики. На зазначеному етапі можуть застосовуватися форми групової психодіагностики та індивідуального психологічного консультування, якімають проводитись анонімно.

2. Метою *культурно-освітнього* етапу є підвищення рівня духовно-моральної просвіти студентів, педагогів, практичних психологів, кураторів. *Психологічними засобами* є лекційні заняття, масові свята, тематичні фестивалі, творчі конкурси, рольові ігри, диспути, міні-конференції, тематичні засідання кафедр, просмотр фільмів з наступним їх обговоренням.

Необхідною проміжною підструктурою культурно-освітнього етапу психологічного супроводу виступають *методологічні семінари* для педагогів та кураторів щодо проведення зазначених заходів. Розробка сценаріїв масових заходів належить психологічній службі навчального закладу.

Масові заходи (тематичні свята, ярмарки, фестивалі, диспути тощо) присвячені висвітленню певних аспектів духовного розвитку особистості, актуалізації моральних, естетичних, пізнавальних цінностей, формування дбайливого ставлення до власного духовного світу, до інших людей, до природи, до світу в цілому. Заходи можна проводити в позанавчальний час (або у факультативній формі) як на загально-університетському рівні (змагання між факультетами), так і в менш масштабній формі (у межах факультету або в групі). Заходи пропонується проводити у великій аудиторії (або актовій залі, холі).

2. Метою *гармонійно-поведінкового* етапу є допомога студентам і педагогам у набутті досвіду гармонійної поведінки. *Методами* реалізації є індивідуальне психологічне консультування та інноваційний *спекурс* «Гармонізація характеру особистості», який поєднує лекції та психологічний тренінг.

2.1.8. Групові заходи духовно-психологічного супроводу бакалаврів і магістрів

Пропонуємо орієнтовний перелік та зміст **масових заходів**.

1. Профорієнтаційний ярмарок «*Світ професій*» (для студентів 2-3 курсів) полягає у презентації різноманітних професій (як тих, що співпадають з фахом навчального закладу, так й інших). Метою ярмарку є ознайомлення студентів з різноманіттям професій, усвідомленням професійно-значущих якостей, початкова професійна переорієнтація (якщо студент розчарувався в обраній спеціальності), яка має своє завершення у формі індивідуальної профконсультації. Студенти під керівництвом кураторів розбиваються на підгрупи по 2-3 особи і презентують певну професію за наступними критеріями:

- предмет професійної діяльності (природа, техніка, людина, знак, художній образ);
- історія розвитку професії (коли зародилася, в яких формах існувала, змінювалася);
- до якої статі більш тяжіє професія («чоловіча», «жіноча», «чоловічо-жіноча»);
- які психологічні якості є професійно важливими для цієї професії;
- особливості професійного середовища;
- з якими професійними напрямками межує професія, в яких галузях застосовується;
- сучасні інноваційні технології та напрями подальшого розвитку професії.

На ярмарку має бути представлено 8-9 професій гуманітарного і технічного профілю.

Для випускників закладу вищої освіти пропонуємо провести «*Ярмарок вакансій*» або «*Мої професійні можливості*», тобто аналіз усіх можливих напрямів та вакансій з метою визначення можливостей самореалізації випускників саме в обраній професії.

2. Тематичні *художні* та *фотовиставки* пропонується організовувати у холах навчального закладу 3-4 рази на рік. На виставках презентуються авторські фото або живопис студентів та викладачів. Тематикою виставок можуть бути: «Пори року», «Природа», «Наше місто», «Наш університет», «Глобальні світові події», «Гармонія кохання», «Гармонія Всесвіту» тощо. За бажанням авторів можна влаштовувати індивідуальні виставки й проводити їх урочисту презентацію. Ці заходи надихають

усіх присутніх звертати увагу на красу оточуючого світу й спонукають до творчості, до мистецтва.

3. **«Свято гармонії»** – масовий захід для студентів, педагогів, кураторів полягає у презентації групами (або підгрупами) студентів художніх, музичних, хореографічних, архітектурних, дизайнерських, флористичних тощо творів.

Мета заходу – створення атмосфери краси, гармонії, піднесеного настрою, що зумовлює набуття досвіду перебування особистості у вищих психічних станах («Пікових переживаннях» за висловом А. Маслоу). «Свято гармонії» можна проводити під час однієї з пар гуманітарно-естетичного курсу або у позанавчальний час. Організацію та проведення «Свята гармонії» пропонується проводити у великій аудиторії (актовій залі, холі) у вигляді містерії чи концерту на фоні художньої виставки (фото, живопису тощо). Підготовка до свята відбувається за аналогічним алгоритмом: студенти під керівництвом кураторів (педагогів) розбиваються на підгрупи, заздалегідь готуються до презентації певного твору (класичного або власного) и в день свята по черзі презентують «свій» твір (картину, архітектурний макет, вокальний спів, інструментальну, хореографічну або флористичну композицію тощо). Головний організатор «Свята гармонії» (педагог, куратор) супроводжує коментарями все, що відбувається (оголошує твір, що презентується, надає слово студентам, звертає увагу слухачів на важливі моменти та художню значущість того чи іншого твору). Це не конкурс, тому переможців тут бути не може.

4. **«Свято моральності»** – масовий захід для студентів і педагогів полягає у презентації різноманітних моральних чеснот і протилежних їм пороків. Мета заходу: усвідомлення студентами дихотомічних якостей характеру: чеснот і протилежних їм пороків, поведінкових форм їх прояву у житті, набуття навичок саморефлексії, ознайомлення з методами корекції власних вад характеру і перетворення їх у моральні чесноти.

Підготовка до свята відбувається за аналогічним алгоритмом: студенти під керівництвом кураторів (педагогів) розбиваються на підгрупи, готуються до презентації певної моральної чесноти і по черзі презентують свої «морально-творчі здобутки». Презентація може проходити за допомогою наочних засобів (стендів,

плакатів), підготовлених рольових інсценувань, імпрровізацій тощо. Презентацію підгрупами студентів моральних чеснот і форм їх реалізації пропонуємо здійснювати за алгоритмом:

- назва – визначення моральної чесноти; її сутність (у чому вона полягає);
- яким порокам протистоїть та чи інша чеснота (протилежністю яких вад особистості є зазначена моральна якість);
- форми її реалізації у поведінці (через які вчинки актуалізується та чи інша чеснота);
- навести життєві приклади, коли доводилось спостерігати моральні якості у людей.

Далі пропонується студентам невербально продемонструвати певну моральну чесноту, а іншим членам групи – вгадати, яку саме чесноту презентує їх товариш.

Також у межах «Свята моральності» пропонуємо провести *дискусії* серед студентів на теми: «Моральнісні ставлення особистості – основа її гармонійного характеру»; «Чиста екологія – результат дбайливого ставлення до природи» та *круглий стіл* за участю провідних фахівців з проблем духовно-морального розвитку «Прийняття, прощення, любов – основа гармонійного ставлення до людей».

5. «Свято емоційного позитиву й сили волі» – масовий захід для студентів і педагогів, що полягає у презентації різноманітних емоційно-позитивних і вольових якостей. Мета: усвідомлення студентами цінності вольових якостей, які сприяють емоційно-позитивному стану особистості; ознайомлення з етапами вольової дії; набуття навичок розвитку сили волі та свідомого опанування власними почуттями. Пропонуємо для презентації такі вольові якості (терплячість, самоконтроль, організованість, стриманість, старанність, наполегливість) і позитивні почуття (оптимізм, впевненість, щирість, довіра). Підготовка до свята: студенти під керівництвом кураторів розбиваються на підгрупи, готуються до презентації певної якості або позитивного емоційного стану. Далі по черзі презентують свої «творчі здобутки». Презентація може проходити у вигляді доповідей, інсценувань, імпрровізацій за алгоритмом:

- назва – визначення вольової якості (або позитивного емоційного стану), її сутність (у чому вона полягає, протилежністю яких вад є зазначена якість);

- етапи формування вольової якості (емоційного стану), через які вчинки актуалізується;
- корисні поради щодо подолання слабовілля; що необхідно для конструктивного спрямування волі; як за допомогою волі опанувати негативні почуття;
- які позитивні емоції викликає розвинута воля;
- навести приклади, коли доводилось спостерігати розвиток певних вольових якостей (позитивних емоційних станів), як це впливало на життя й настрої людини.

У межах «Свята емоційного позитиву і волі» пропонуємо провести *дискусію* серед студентів: «Сила волі з опорою на духовні цінності – джерело успіху й позитиву» та *круглий стіл* за участю провідних фахівців «Методи розвитку позитивних почуттів та волі людини».

6. Конкурс гуманітарної та технічної творчості полягає у презентації студентами та педагогами результатів власної творчості (інноваційних технічних винаходів, художньо-естетичних творів або улюблених літературних чи власних творів). Метою заходу є заохочення студентів до творчої діяльності та визнання їх творчих здобутків. З числа педагогів створюється журі, яке оцінює творчі інновації й відзначає переможців цінними призами (або іншими заохоченнями).

Презентація творчих проєктів студентів має оцінюватись за такими критеріями:

- 1) **моральний аспект** творчого продукту – наскільки ця інновація сприяє конструктивному розвитку особистості або людства в цілому, чи не спричинить її нерозумне використання шкоду людям, тваринам, природі;
- 2) **практичний** (для технічних винаходів) **або естетичний** (для гуманітарних творів) **ефект** творчого продукту – наскільки інновація має корисність або естетичну цінність;
- 3) **оригінальність** інновації – наскільки цей творчий продукт є новим і оригінальним.

Участь педагогів у зазначеному заході вкрай важлива, оскільки, з одного боку, педагог надає наочний приклад власної творчості для студентів, а, з іншого – має можливість надати студентам зворотній зв'язок стосовно їх творчих здобутків.

7. Фестиваль презентацій духовно-релігійних конфесій.

Сучасна світська освіта майже не приділяє уваги формуванню духовно-релігійного світогляду особистості. Між тим, ситуація полірелігійності, що склалася

у світі, вимагає від людини здатності до певного духовно-релігійного самовизначення. Тому у межах духовно-психологічної просвіти ми пропонуємо *фестиваль презентацій духовно-релігійних конфесій*, який спрямований на розвиток у випускників вищих закладів освіти духовно-релігійної обізнаності. Мета заходу: усвідомлення духовного змісту релігійних конфесій, ознайомлення з особливостями духовно-релігійних традицій різних культур.

Підготовка до свята відбувається за алгоритмом: студенти під керівництвом кураторів (педагогів) розбиваються на підгрупи, заздалегідь готуються до презентації певної духовно-релігійної конфесії і по черзі презентують «свої» конфесії. Пропонуємо наступний перелік класичних релігійних конфесій для презентації: православне християнство, католицизм, протестантизм, мусульманство, юдаїзм, буддизм, кришнаїзм, атеїзм тощо.

Презентація може проходити за допомогою наочних засобів (стендів, плакатів), підготовлених рольових інсценувань тощо. Презентацію духовно-релігійних конфесій пропонуємо здійснювати за алгоритмом:

- назва – духовно-релігійної конфесії; коли і в якій культурі виникла зазначена конфесія;
- духовно-філософська сутність конфесії (у чому вона полягає, на досягнення яких благ спрямована, які основні принципи вона пропагує); основні цінності релігійної спільноти;
- зовнішні форми і традиції конфесії;
- навести приклади, коли доводилось спостерігати поведінку представників цієї конфесії;
- навести приклади релігійних настанов, які регулюють життя і поведінку людей (особливо моральний аспект).

Далі пропонується 2-3 студентам невербально продемонструвати типовий образ поведінки представника тієї або іншої конфесії, а іншим членам групи – вгадати, яку саме конфесію презентує їх товариш. Головний організатор фестивалю презентацій духовно-релігійних конфесій (педагог, куратор) супроводжує коментарями все, що відбувається (оголошує конфесію, що презентується, надає слово студентам, звертає увагу слухачів на важливі моменти презентації). Участь студентів у зазначеному фестивалі надає їм знань і досвіду для здійснення власного духовно-релігійного самовизначення.

8. Аналіз світових *духовних творів* та просмотр *фільмів* морального змісту з наступним їх *обговоренням* пропонується проводити у вигляді міні-конференцій. За тиждень до заходу куратор дає студентам завдання ознайомитися з певним світовим духовним твором і підготувати невелику (до 10 хв.) доповідь щодо певних аспектів твору, які найбільш вразили, визначити основні духовні цінності й смисли зазначеного твору. Для обговорення світових духовних творів пропонуємо орієнтовний перелік літератури: «Притчі», «Басні Езопа», «Життя святих», класична література. На самому заході кожному студентові надається слово для виступу, відповідей на запитання та загального обговорення проблеми. Наприкінці обговорення керівник підсумовує духовно-моральні принципи і пов'язані з ними психологічні закономірності, які пролунали у доповідях.

Просмотр художніх *фільмів* духовно-морального змісту можна організувати у самому навчальному закладі (за допомогою відео), або дати завдання заздалегідь переглянути певний фільм («Брат» (реж. А. Балабанов), «Учень» (реж. К. Серебреніков), «Острів» (реж. П. Лунгін), «Іншого шляху немає» (реж. В. Любецький), «Космос Андрія Гойко» (реж. В. Любецький), «Притчи» (реж. В. Любецький).

На обговорення виносяться наступні питання: розгляд моральних колізій («Чи варто йти проти власної совісті заради досягнення мети», «Чи виправдовує себе неправда во благо», «Чим загрожує сучасним юнакам та дівчатам рання втрата цнотливості» тощо). Процес обговорення стимулює розвиток духовно-моральної свідомості особистості.

9. **Вистава театру імпровізацій «PLAY BACK».** З метою набуття студентами і педагогами досвіду споглядання себе ніби з боку та корекції власної поведінки пропонуємо влаштувати виставитеатру імпровізацій (для цього можна або створити у навчальному закладі свій театр, або запрошувати акторів вже існуючих театрів).

Плейбек-театр (англ. – «театр відтворення») – різновид інтерактивного театру імпровізації. У плейбек-театрі інсценізуються не літературні твори (на відміну від театру репертуарного) і не особисті сенси виконавців (на відміну від театру чистої імпровізації), а індивідуальні історії присутніх глядачів, тобто будь-яких випадкових людей. Вистава плейбек-театру складається з двох основних частин: розповіді

глядачами особистих історій на публіку та миттєвої інсценізації акторами цих розповідей. У дійстві плейбек-театру завжди є ведучий, який організовує та супроводжує увесь процес, від вступного до заключного слова. Дійство плейбек-театру називають «перформансом», оскільки в ньому акцент постає на процесі творчості, з чого випливає безпосередня цінність мистецьких дій учасників у режимі реального часу: і розповіді глядачів, і гра акторів, музикантів, і реакції ведучого та всіх присутніх є непередбачуваними, спонтанними. Плейбек-театр часто використовується як інструмент психокорекції на рівні малих та середніх груп. Особа, історію якої інсценізують актори, й уся група відчують на собі комплексний соціально-психологічний та психотерапевтичний ефект. Сьогодні існує багато груп плейбек-театрів. Київські плейбек-театри («Відзеркалення», «По́за часом» та інші) працюють в напрямку сучасної соціально-психологічної практики, що поєднує елементи сценічного театру, інтерактивного мистецтва та психологічних ігор.

10. Рольові ігри: «Гармонійна поведінка у проблемних ситуаціях». Метою рольових ігор є корекція власної поведінки і набуття навичок довільної саморегуляції на основі програвання своїх стереотипів, групового обговорення і аналізу особливостей власної поведінки. Розігрування ролей використовується для усвідомлення поведінки й можливості її зміни. Для проведення рольових ігор з групи обираються декілька осіб (за бажанням) на ролі, а інші учасники групи є глядачами і після закінчення гри беруть участь в обговоренні ситуації, що розігрувалася. Пропонуємо декілька рольових ігор.

Рольова гра 1. «Дві дороги... Обирай!» **Інструкція:** «Усі розуміють важливість такої якості як почуття доброзичливості до людини. Зараз ми попрактикуємось в цьому почутті. Для цього програємо сценку: «Хлопець, дівчина й безхатко». Виберемо 3-х осіб на ці ролі. Розіграємо ситуацію: хлопець із дівчиною, гуляючи по парку, побачили безхатка, що впав і зламав ногу. Дівчина щиро перейнялася співчуттям до постраждалого безхатка й хоче йому допомогти, а хлопець ставиться до безхатка із бридливістю, ворожістю й всіма силами намагається відвести дівчину подалі. Після закінчення гри ми будемо обговорювати

те, що ви відчули й зрозуміли». На обговорення ведучий виносить наступні питання: 1. Які ставлення до людини були продемонстровані? 2. Які цікаві способи поведінки використали учасники під час гри? 3. Як мали поводитися учасники, якщо не вдалося згладити конфлікт? Глядачі в процесі обговорення можуть давати поради. Наприкінці можна ще раз програти ситуацію з урахуванням порад і досвіду обговорень.

Рольова гра 2. «Аеропорт». **Інструкція:** «У житті ми часто мислимо, виходячи не з реальних подій, а з наших уявлень. Як людина ставиться до інших ми побачимо з поведінки наших героїв». Для цього оберемо дві ролі – «начальник відділу» й «співробітниця» – його підлегла. Із групи вибираються бажуючі зіграти ці ролі, які отримують картки з умовами для кожного з них (інструкції для «начальника» й «співробітниці» друкуються на окремих картках, кожний знайомиться тільки зі своєю карткою).

Умови для «начальника»: «Ви – начальник відділу. Співробітниця Т. не здала важливий для Вас звіт. Вам передали, що вона дзвонила й сказала, що через хворобу вона довго не з'явиться. Ви кілька разів дзвонили їй додому, до телефону ніхто не підходив. Тепер Ви змушені летіти в термінове відрядження без потрібного звіту. Ви дуже переживаєте. В аеропорту Ви раптом бачите Вашу «хвору» співробітницю з речами, яка очікує біля до пункту реєстрації».

Умови для «співробітниці»: «Ви – співробітниця економічного відділу. У Вас під час здачі важливого звіту важко занедужала сестра, і, оскільки з нею треба комусь сидіти, Ви взяли лікарняний по догляду за нею, і тепер Ви тимчасово живете в неї. Ваш знайомий летить у відрядження в місто, де для Вашої сестри приготовлені рідкі ліки. Ви поспішаєте в аеропорт, щоб попросити його привезти ці ліки. Ви трохи спізнилися до рейсу, табло вже не горить. Ви не знаєте, що робити. Раптом Вас окликає Ваш начальник...».

Далі пропонується розіграти сцену випадкової зустрічі в аеропорту начальника й підлеглої. Інші учасники групи уважно спостерігають за поведінкою кожного з учасників. Як правило, «начальник» категорично настроєний звільнити «співробітницю». Після закінчення гри ведучий робить перестановки: «співробітницю» дякує за гру й просить сісти, «начальникові» пропонує тепер

зіграти роль «співробітниці», а на роль «начальника» запрошується нова людина із групи. Гра повторюється. Це дає можливість колишньому «начальникові» відчутися себе в шкірі підлеглого, усвідомити свою упередженість відносно підлеглих.

Далі – обговорення поведінки героїв: наскільки позитивно ставився до партнера кожний з героїв? Які варіанти поведінки можливі в цій ситуації? Ведучий підсумовує: щоб уникати конфліктів, необхідно добре ставитися до людей, кожному надавати право на пояснення причин свого вчинку, надавати можливість людині порозумітися, розглядати різноманітні позитивні варіанти інтерпретації ситуації.

Рольова гра 3 «Колишній конфлікт». Мета: усвідомлення суті конфлікту, набуття досвіду позитивного спілкування, апробація моральної поведінки.

Інструкція: Зараз один з учасників розповість про конфлікт, свідком або учасником якого він був колись. Ця розповідь буде сценарієм подальшої рольової гри, у якій братимуть участь присутні. Оповідач – сценарист і режисер рольової гри, він може робити кілька дублів. Учасникам надається максимум волі. З боку ведучого має бути лише одна умова: кожен конфлікт повинен розв'язатися благополучно. Після гри учасники по черзі розповідають про свій стан, почуття, про те, що дало їм це заняття.

Гра 4: «Песиміст, Оптиміст, Блазень». Мета: формування позитивного мислення. Ведучий пропонує студентам розділитися на три підгрупи.

Інструкція: «Зараз ми розіб'ємося на три групи і оберемо невелику історію або з життя, або з фільму (за бажанням). Вам треба обрати й розіграти цю ОДНУ історію і наповнити її емоційним змістом – песимістичним (для 1-ої підгрупи), оптимістичним (для 2-ої підгрупи) і гумористичним (для 3-її підгрупи). Тобто, доповніть обрану історію деталями, властивими Песимістові, Оптимістові або Блазневі, після чого програйте її. Час на підготовку 10 хв. Після того, як програються усі 3 варіанти, проводиться обговорення: пропонується висловити можливі варіанти розгортання подій, своє ставлення до них, розповісти про враження і досвід, який кожний одержав для себе.

11. Тематичні засідання кафедр духовно-морального змісту спрямовані на розуміння педагогами актуальності проблеми духовного розвитку та гармонізації характеру.

Педагог має усвідомити власну відповідальність не тільки за передачу знань студентам, а й за гармонійність їх особистісного розвитку. Пропонована тематика для засідань кафедр: «Шляхи гармонізації характеру: розвиток мотивації самоудосконалення»; «Особливості характеру студентів різних профілів та їх психологічних проблем»; «Гармонійність характеру майбутнього професіонала», «Формування вольових якостей з опорою на духовні цінності».

Підготовку доповідей для виступу на засіданні кафедр здійснює або практичний психолог (якщо у закладі існує психологічна служба), або куратори студентських груп, які беруть участь у підготовці масових заходів духовно-психологічного змісту. Засідання кафедр можна проводити в інтерактивному режимі (за бажанням педагогів), застосовуючи психологічні вправи або рольові ігри, що висвітлюють духовні аспекти життєвих явищ, моральнісні ставлення до інших, інсценувати складні професійні ситуації (методом психодрами або плейбек-театру). Також з педагогами доцільно провести анонімну психодіагностику рис характеру (психолог зачитує питання тесту, кожний педагог заповнює свою анкету, а потім психолог дає ключ до її обробки). Важливо залучити педагогів до створення духовно-розвивального простору у навчальному закладі.

2.1.9. Спецкурс гармонізації характеру особистості

Як окрему групову форму духовно-психологічного супроводу ми пропонуємо проведення інноваційного **спецкурсу** для бакалаврів та магістрів «**Гармонізація характеру особистості**». *Метою* спецкурсу є набуття практичних навичок свідомого самовиховання і гармонізації власного характеру шляхом духовної самоактуалізації, що передбачає засвоєння духовно-моральних принципів, розвиток моральнісних ставлень, моральної саморегуляції, здобуття навичок моральної поведінки.

Спецкурс має такі *завдання*: 1) формування у студентів мотивації щодо гармонізації власного характеру, самопізнання, самовдосконалення; 2) усвідомлення зв'язків між наявністю дисгармоній характеру і психологічних проблем особистості; 3) розвиток ціннісного ставлення до духовності, моральності; 4) набуття навичок саморефлексії й диференціації дихотомічних рис власного характеру; 5) розуміння

духовно-моральних принципів; 6) формування позитивного мислення; 7) розвиток почуттєво-ціннісного самоствавлення особистості на основі прийняття власних рис, щирого визнання своїх помилок, розвитку позитивних почуттів (вдячності, прощення, задоволення від духовно-моральних вчинків); 8) розвиток здатності до морального вибору; 9) зміцнення морально-вольового самоконтролю; 10) апробація форм морально-гармонійної поведінки, корекція деструктивних рис; 11) розвиток здатності до духовно-моральної самоактуалізації, здійснення моральних вчинків.

Спецкурс включає два модулі (по 26 акад. год.). Кожне заняття присвячено окремій темі й містить лекцію і психотренінг. *Модуль I*: «Розвиток духовно-морального самоусвідомлення особистості» має на *мети*: актуалізацію мотивації самопізнання, самоудосконалення; усвідомлення дихотомічності рис характеру; рефлексію власних думок і рис характеру, розвиток здатності до свідомого визнання своїх помилок у житті.

В *модулі II* «Розвиток гармонійної поведінки особистості» консолідовано увагу на формуванні морально-вольової саморегуляції на основі набуття досвіду самовиховання, розвитку позитивних рис, контролю над негативними; апробації форм гармонійної поведінки в ході імпровізації, розігрування складних, екстремальних життєвих ситуацій.

Для реалізації розвивальної програми використовуються принципи *позитивності*, що сприяє формуванню почуття безумовної цінності кожної особистості; принцип *«психоелевації»* спрямований на процес набуття конструктивних психологічних навичок, що сприяють оволодінню формами гармонійної поведінки. Для розвитку вольових якостей використовуються вправи «Складні ситуації», «Відказ на безпідставне прохання», «Моральний вибір» тощо, які сприяють актуалізації вольових ресурсів особистості. Цілісній гармонізації характеру сприяють підсумкове заняття «Уроки мудрості», спрямоване насистематизацію отриманих знань, рефлексію досвіду, визначення планів щодо подальшої гармонізації власного характеру.

Далі представлено тематичний план і зміст програми спецкурсу (табл. 2.3).

Тематичний план спецкурсу «Гармонізація характеру особистості»

№ Теми		Пари	Назва теми	Кількість годин		
				Теорети чні	Практич ні	Усього
Модуль 1			РОЗВИТОК ДУХОВНО-МОРАЛЬНОГО САМОУСВІДОМЛЕННЯ	11	15	26
1	1		Вступ до курсу «Гармонізація характеру особистості»	1	1	2
	2		Знайомство з групою: самопрезентація характерів		2	2
2	3		Характер особистості. Критерії гармонійного характеру.	2		2
	4		Моральнісні ставлення людини – основа гармонійного характеру		2	2
3	5		Дисгармонії характеру – актуальна проблема сучасної людини.	2		2
	6		Християнська антропология: ієрархія духу, душі й тіла.	2		2
4	7		Принципи гармонізації характеру	2		2
	8		Розвиток психологічних механізмів гармонізації характеру		2	2
5	9		Вчення про моральні чесноти і пристрасті	2		4
	10		Духовно-моральне самоудосконалення: боротьба з пристрастями, розвиток моральних чеснот		4	4
	11		Рефлексивне заняття		2	2
Модуль 2			РОЗВИТОК ГАРМОНІЙНОЇ ПОВЕДІНКИ	12	14	26
7	1		Гармонізація духовно-морального компонента характеру	2		2
	2		Саморозвиток духовно-моральних якостей		2	2
8	3		Гармонізація інтелектуально-креативного компонента характеру	2		2
	4		Саморозвиток інтелектуально-креативних якостей		2	2
9	5		Гармонізація емоційно-почуттєвого компонента характеру	2		2
	6		Саморозвиток емоційно-позитивних якостей		2	2
10	7		Гармонізація морально-комунікативного компонента характеру	2		2
	8		Саморозвиток морально-комунікативних якостей		2	2
11	9		Гармонізація вольового компонента характеру	2		2
	10		Саморозвиток морально-вольових якостей		2	2
12	11		Гармонізація психосоматичного компонента характеру	2		2
	12		Саморозвиток стресостійкості		2	2
13	13		Уроки мудрості. Рефлексія отриманого досвіду.		2	2
Всього годин				23	29	52

В результаті вивчення зазначеного спецкурсу студенти **мають знати:**

- ознаки прояву дисгармоній характеру особистості;
- критерії гармонійного характеру, методи гармонізації його гармонізації;
- духовно-моральні принципи;
- напрями здорового способу життя, що сприяють гармонізації характеру;
- розуміти, що духовно-моральне самовдосконалення сприяє гармонізації характеру.

Студенти повинні вміти:

- диференціювати гармонійні й дисгармонійні риси характеру;
- рефлексувати свої стани, думки, почуття, риси власного характеру;
- застосовувати отримані знання на практиці у проблемних життєвих ситуаціях;
- володіти прийомами духовно-моральної саморегуляції емоцій та поведінки;
- володіти методами позитивного мислення, керувати своїми думками і почуттями;
- здійснювати моральний вибір, будувати моральне спілкування (поважати інших людей, бути доброзичливими, толерантними);
- вміти опановувати стрес, володіти навичками самовідновлення після стресу;
- володіти навичками морального самовиховання і корекції негативних якостей.

Слід зазначити, що існує специфіка і певні переваги індивідуальної та групової форм психологічного супроводу. Індивідуальне консультування дозволяє враховувати індивідуальні особливості, неповторний колорит внутрішнього світу особистості, створюючи сприятливі умови для самопізнання, усвідомлення клієнтом власних цінностей, якостей, рис характеру, індивідуально оптимізувати процес самовизначення клієнта щодо життєвих перспектив.

В умовах групових форм психологічного супроводу людина має можливість одержати зворотний зв'язок від членів групи, подивитися, як інші люди реагують в аналогічних проблемних ситуаціях, реалізувати апробацію власної гармонійної поведінки.

Ефективність духовно-психологічного супроводу випускників ЗВО

Для апробації системи психологічного супроводу і доведення його ефективності нами було проведено серію масових заходів та індивідуального психологічного консультування серед студентів 4 курсу двох університетів. У формульованому експерименті брало участь 25 студентів 4 курсу Гуманітарного інституту Національного авіаційного університету за фахом «Психологія». Учасники експериментальних груп відвідували духовно-зорієнтовані заняття (масові заходи) протягом двох місяців по 2 академічні години на тиждень. Для бажаючих проводилось індивідуальне духовно-психологічне консультування.

Для оцінки ефективності впровадження психологічного супроводу в експериментальних групах до і після формувального експерименту було проведено психодіагностику рис характеру за методикою «Структура і зміст характеру» (авт. Н. В. Павлик). В ході порівняльного аналізу досліджувались показники прояву рис характеру, які було статистично оброблено методом порівняння середніх значень у парних вибірках (Paired-Samples T-Test) (авт. Ф. Уілкоксон), що презентований у математичному пакеті SPSS 13. Статистична достовірність змін показників перевірялась за одновибірковим t-критерієм Ст'юдента (Табл. 2.4).

Таблиця 2.4.

Зміни рис характеру після формувального експерименту за t-критерієм Ст'юдента

Зазнали істотних змін	Зазнали менших змін	Не змінилися
<p>Значно зросли:</p> <p>креативність (p=0,009); чесність (p=0,013); відповідальність (p=0,017); загальна гармонійність характеру (p=0,000).</p> <p>Значно зменшились:</p> <p>егоцентризм (p=0,006); марнославство (p=0,000); невротичність (p=0,017).</p>	<p>Дещо зросли:</p> <p>альтруїзм (p=0,033); впевненість (p=0,033); доброзичливість (p=0,033); емпатія (p=0,089); стресостійкість (p=0,047);</p> <p>Дещо зменшились:</p> <p>ригідність (p=0,019); слабовілля (p=0,047).</p>	<p>толерантність (p=0,096); самоконтроль (p=1,000); організованість (p=0,272); лицемірство (p=0,513); педантизм (p=0,104); збудливість (p=0,885); тривожність (p=0,487); песимізм (p=0,169);</p>

Статистичний аналіз показав, що впровадження програми духовно-психологічного супроводу в експериментальних групах дало конструктивні результати, які відобразилися у позитивній динаміці не тільки показників окремих рис, а й зростанні загальної гармонійності характеру студентів ($p \leq 0,001$). Слід зазначити, що хоча статистично достовірні зміни й вказують на позитивні зрушення середнього рівня загальної гармонійності характеру, проте це ще не означає досягнення усіма учасниками експерименту вищого рівня його гармонійності. Але достовірне зростання показників конструктивних рис при зниженні показників деструктивних – свідчить про послідовний процес гармонізації характеру, який відбувся на основі активізації духовного розвитку.

Аналіз результатів формувального експерименту показав, що більш ніж у половини студентів (57%) характер став більш гармонійним. В обох експериментальних групах відбулося достовірне зростання інтелектуально-креативних, морально-комунікативних, духовно-моральних рис та стресостійкості ($p \leq 0,05$).

Істотна зміна інтелектуально-креативних і духовно-моральних рис, може пояснюватися тим, що підготовка до заходів («Свято моральності», творчий конкурс, підготовка доповідей стосовно презентації релігійних конфесій) вимагала розумових і креативних зусиль, занурення в духовно-інформаційний простір. На розвиток комунікативних рис (доброзичливості, емпатії) вплинула атмосфера позитивного спілкування під час групових заходів. Вплив на емоційно-почуттєві риси виявився менш результативним, але відзначено певне зростання рівня емпатії та впевненості. Емоційно-вольові якості (організованість, самоконтроль, збудливість тощо), нажаль, не зазнали істотних змін. Це може пояснюватися тим, що для гармонізації емоційно-почуттєвих та вольових якостей потрібний більш тривалий досвід духовного самовдосконалення особистості (слід зазначити, що час для проведення експерименту був досить обмежений).

Отже, статистичний аналіз показав, що впровадження програми духовно-психологічного супроводу дало конструктивні результати, які відобразилися у позитивній динаміці показників рис характеру студентів. Достовірне зростання здатності до кохання ($p=0,021$), творчості ($p=0,001$), саморозвитку ($p=0,005$), духовності ($p=0,025$) й таких конструктивних рис як креативність ($p=0,009$), чесність ($p=0,013$), відповідальність ($p=0,017$) при зниженні показників егоцентризму ($p=0,006$), слабовілля ($p=0,013$), марнославства ($p=0,000$), невротичності ($p=0,017$) – свідчить про послідовний процес гармонізації характеру, який відбувся на основі активізації духовного розвитку особистості (рис. 2.8-2.9).

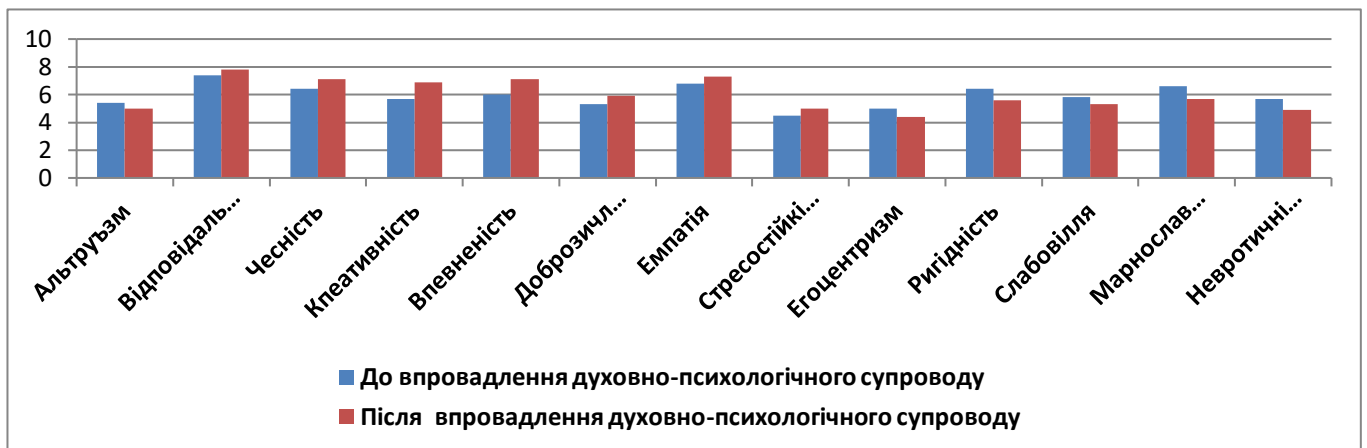

Рис. 2.8. Динаміка середньостатистичних показників конструктивних і деструктивних рис характеру магістрів до і після впровадження духовно-психологічного супроводу.

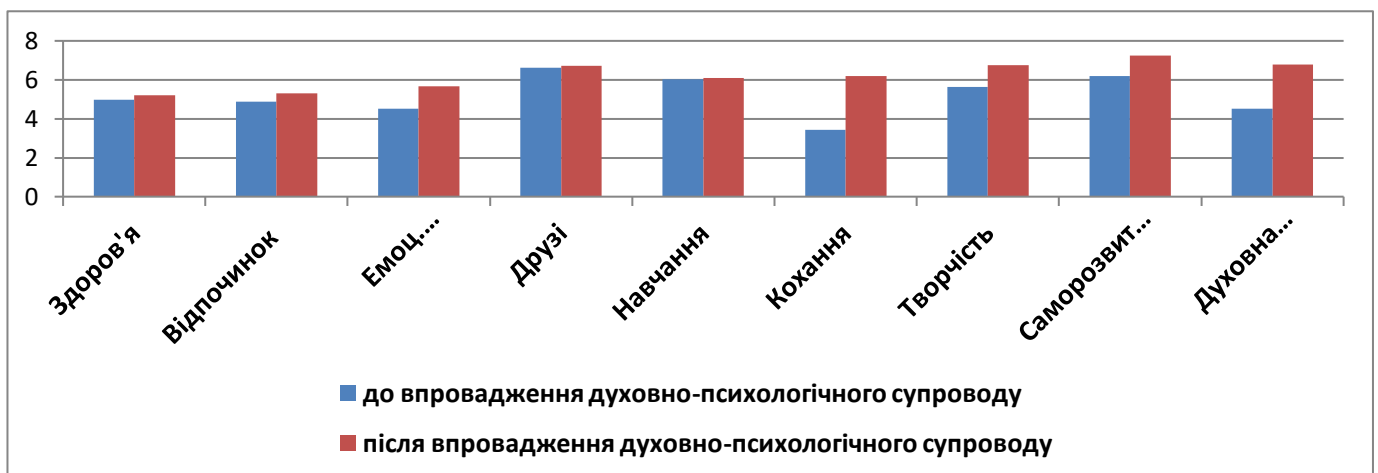

Рис. 2.9. Динаміка середньостатистичних показників реалізації психологічних сфер особистості магістрів до і після впровадження духовно-психологічного супроводу.

Отже, в цілому результати формуального експерименту вказують на гармонізацію характерологічного розвитку випускників закладів вищої освіти і доводять ефективність програми впровадження духовно-психологічного супроводу.

Література

1. Авдеев Д. А. Нервность: ее духовные причины и проявления. – 6-е изд., доп. / Д. А. Авдеев. – М. : МБЦ Серафима Саровского, Омега, 2009. – 320 с.
2. Бабак К. В. Особливості психологічного супроводу професійного розвитку студентів в умовах навчання у педагогічному коледжі : Психологія: реальність і перспективи / Вип. 1, 2013. 36. наук. пр. РДГУ. – С. 32-35.
3. Бех І. Д. Виховання особистості : Сходження до духовності: / І. Д. Бех. // наук. видання. – К. : Либідь, 2006. – 272 с.
4. Васянович Г. П. Ноологія особистості : навчальний посібник для студентів і викладачів / Григорій Васянович, Василь Онищенко. – Львів : Сполум, 2007. – 217 с.
5. Ганнушкин П. Б. Клиника психопатий / П. Б. Ганнушкин // Психология индивидуальных различий :

- тексты [под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, В. Я. Романова]. – М. : ЧеРо, 2000. – С. 535-585.
6. Демидова Т. П. Психологическое сопровождение профессионально-личностного становления обучающихся в средних профессиональных учебных заведениях / Т. П. Демидова // Дис. ... канд. психол. наук 19.00.07. — М., 2005 – 171 с.
 7. Духовність та духовний розвиток особистості [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ua.textreferat.com/referat-13552.html> (дата звернення: 27.07. 2017). – Назва з екрану.
 8. Зеер Э.Ф. Психология профессий: Учебное пособие для студентов вузов / Э. Ф. Зеер. – 2изд.М.: Академический проект; Екатеринбург: деловая книга, 2003.-356с.
 9. Ковалев В. В. Патохарактерологическое формирование личности [Електронний ресурс] / Посольство медицины – Режим доступу http://www.medicus.ru/psychiatry/spec/?cont=nozarticle&art_id=3836 (19.05.15). – Назва з екрану.
 10. Личко А. Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков / А. Е. Личко. – Л. : Медицина, 1983. – 208 с.
 11. Исаева Е. Р. Новое поколение студентов: психологические особенности, учебная мотивация и трудности в процессе обучения первого курса [Электронный ресурс] // Медицинская психология в России: электрон. науч. журн. – 2012. – N 4 (15). – URL: <http://medpsy.ru> (дата обращения: 12.07. 2017).
 12. Маслоу А. Г. Самоактуализация личности и образование : [пер. с англ.] / А. Маслоу ; предисловие Г. А. Балла. – Киев–Донецк: Ин-т психології ім. Г. С.Костюка, 1994. – 52 с.
 13. Медведева И. Я. Новые дети / И. Медведева, Т. Шишова. – М., 1998. – 192 с.
 14. Мелехов Д. Е. Психиатрия и проблемы духовной жизни / Д.Е. Мелехов // Психиатрия и актуальные проблемы духовной жизни. – М. : Свято-Филаретовская высшая православно-христианская школа, 2003. – С. 12–61.
 15. Морозов А. М. Нравственный ателиоз (философские изыскания о нравственности как психиатрической категории, не лишённые научной, практической и социальной ценности) / А. М. Морозов // Архив психиатрии. – 2002. – № 4 (31). – С. 133–139.
 16. Павлик Н. В. Психологія гармонізації характеру в юнацькому віці : автореф. дис. ... докт. психол. наук : 19.00.07 / Наталія Василівна Павлик. – К., 2017. – 43 с.
 17. Помиткін Е. О. Психологічні закономірності та механізми духовного розвитку дітей і молоді : дис. ... д-ра психол. наук: 19.00. 07 / Помиткін Едуард Олександрович. – К., 2009. – 556 с.
 18. Психопатический характер [Електронний ресурс] // Глубинная психология. – Режим доступу: <http://www.psychopath.psy4.ru/> (19.05.15). – Назва з екрану.
 19. Развитие личности в взрослом возрасте [Електронний ресурс] / Психологія ранньої дорослості: http://pidruchniki.com/1350082637106/psihologiya/psihologiya_rannoyi_doroslosti (12.07. 2017) – Назва з екрану.
 20. Савчин М. В. Духовний потенціал людини. – 2-ге вид., пер., доп. / М. В. Савчин. – Івано-Франківськ : Місток НВ, 2010. – 508 с.
 21. Фанталова Е. Б. Диагностика и терапия внутреннего конфликта. – Самара: Издательский дом БАХРАХ, 2001. – 128 с.
 22. Флоренская Т.А. Диалог в практической психологии: Наука о душе / Т.А. Флоренская – М.: Владос, 2001. – 208 с.
 23. Франкл В. Е. Теория и терапия неврозов : Введение в логотерапию и экзистенциальный анализ / В. Е. Франкл. – Спб.: Речь, 2001. – 232 с.
 24. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности : Монография : [пер. Э. М. Телятниковой; авт. вступ. ст. П. С. Гуревич] / Э. Фромм. – М. : Республика, 1994. – 447 с.
 25. Шаповаленко І. В. Вікова психологія [Електронний ресурс] / Психологія розвитку та вікова психологія. – Режим доступу: <http://medbib.in.ua/razvitie-lichnosti-period-vzroslosti-39223.html> (дата звернення: 27.07. 2017). – Назва з екрану.
 26. Шнайдер К. Клиническая психопатология / Курт Шнайдер. – К. : Сфера, 1999. – 236 с.